

सुन्दरकाण्ड

१५५

विस्तृत्य गरुडः पक्षौ हरत्रिव महोरगं ।
 विहरिष्यामि वेगेन आकाशं विहगालयं ॥ ६० ॥
 इहैव मां प्रसीक्षधं सर्वे वानस्पृङ्गवाः ।
 अहमेतद्गमिष्यामि योजनानां शतं द्रुतं ॥ ६१ ॥
 आदित्यचन्द्रचरिते ग्रहन्क्षत्रसेविते ।
 वैनतेयस्य वा शक्तिर्मम वा मारुतस्य वा ॥ ६२ ॥
 ऋते सुपर्णराजाञ्च मारुताञ्च मरुतजात् ।
 न तद्रुतं प्रपश्यामि यो मां द्रुतमनुव्रजेत् ॥ ६३ ॥
 निमेषान्तरमात्रेण निरालम्बनमम्बरं ।
 सकृसा निपतिष्यामि घनाद्विद्युदिवाम्बरे ॥ ६४ ॥
 भविष्यति च मे रूपं प्रवमानस्य सागरं ।
 विज्जोर्विक्रममाणस्य यथा देवासुरे पुरा ॥ ६५ ॥
 बुद्ध्या यथा च पश्यामि शंसतीव मनश्च मे ।
 अहं द्रक्ष्यामि विदेहीं प्रमोदधं प्रवङ्गमाः ॥ ६६ ॥
 मारुतस्य समो वेगे वैनतेयसमो बले ।
 अयुतं योजनानां हि गच्छेयमविचारयन् ॥ ६७ ॥
 वासवस्य सवस्रस्य ब्रह्मणो वा स्वयम्भुवः ।
 विक्रम्य सकृसा कृस्तादानयेयं सुधामहं ॥ ६८ ॥
 चन्द्रादपि तथा कान्तिं सूर्यादपि तथा प्रभां ।
 लङ्कामपि समुत्क्षिप्य सीतां तामहमानये ॥ ६९ ॥

तमेवं वानरश्रेष्ठं गर्जितं मरुतः सुतं ।
 प्रत्युवाच शुभं वाक्यमङ्गदोऽथ विशारदः ॥ ७० ॥
 वीर केशरिणः पुत्र वीर्यवान् मारुतात्मज ।
 ज्ञातीनां सुमहाशोकस्त्वया प्रवग नाशितः ॥ ७१ ॥
 तव कल्याणरूपः कपिमुखाः समागताः ॥
 मङ्गलान्यथ सिद्ध्यर्थं करिष्यन्ति प्रवङ्गमाः ॥ ७२ ॥
 ब्रह्मर्षीणां प्रसादेन कपिवृद्धमतेन च ।
 गुत्रणां च प्रसादेन प्रक्रम त्वं मकार्षावं ॥ ७३ ॥
 स्थास्यामश्चैकपादेन यावदागमनं तव ।
 त्वद्गतानि हि जीवानि सर्वेषां नः प्रवङ्गम ॥ ७४ ॥
 एवमुक्तः परिषदा सोऽङ्गदेन च वानरः ।
 अभिवाद्याभिवाद्यांश्च व्यनुम्भत महाकपिः ॥ ७५ ॥
 वीक्षां चक्रे च संकष्टः समन्ताद्वातरर्षभान् ।
 उत्पत्य च हरिस्तूर्णमुवाच हरियूथपान् ॥ ७६ ॥
 क्रामन्तं वर्द्धमानं च धरणी मां न धारयेत् ।
 प्रवतो हि ममाधारं न करिष्यति मेदिनी ॥ ७७ ॥
 उच्छ्रितं शैलशिखरं विशालं सुदृढं मरुत् ।
 क्षायतां तत्र गच्छामी यन्मे वेगं सहरिष्यति ॥ ७८ ॥
 पार्श्वे हि मलयस्यायं रम्यः प्रस्रवणी गिरिः ।
 आरुक्षीनं क्रमिष्यामि सागरं सरितां पतिं ॥ ७९ ॥

IV.

एवं तस्य ब्रुवाणस्य सर्वे ते घानरर्षभाः ।
 चक्रुः प्रणामं मुदिताः शक्रस्येव मरुद्गणाः ॥ १ ॥
 तस्य पुष्पकतीं चित्रां वनमास्तां महात्मनः ।
 चक्रुस्ते घानरश्रेष्ठाश्चन्दनैरङ्गसदृशः ॥ २ ॥
 स तैः परिवृतः श्रीमान् घामरेर्वामरर्षभः ।
 आरुरोक् गिरिधेष्ठं महेन्द्रमहिर्मर्दनः ॥ ३ ॥
 वृतं नानाविधैर्वृक्षैर्मृगसेवितशाद्वलं ।
 लतावितानसंरुद्धं नित्यपुष्पफलदुर्लभं ॥ ४ ॥
 मत्तद्विजगणोदुष्टं सलिलोत्पीडसंकुलं ।
 सिंक्षुशार्दूलचरितं मत्तमातङ्गसेवितं ॥ ५ ॥
 मरुद्गिरुच्छ्रितैः शृङ्गैरुल्लिखन्तमिवाम्बरं ।
 सर्वसञ्चालयं श्रीमत्सानुमत्तं समन्ततः ॥ ६ ॥
 स तस्य शिखरे श्रीमान् महेन्द्रस्य महाकपिः ।
 विरराज महातेजा द्वितीय इव पर्वतः ॥ ७ ॥
 स पद्मां पीडितस्तेन कपिना पर्वतोत्तमः ।
 रराज सिंहाभिकृतो महामत्त इव द्विपः ॥ ८ ॥
 मुमोच सलिलोत्पीडं विशीर्णशिखरोच्छ्रयः ।
 विव्रस्तकपिमातङ्गः प्रकम्पितमहादुमः ॥ ९ ॥

शिलान्तरगताः सर्पाः पीड्यमाना महाविषाः ।
 सधूमज्ज्वलितं घोरं मुमुचुर्ज्वलनं मुखैः ॥ १० ॥
 नागगन्धर्वमिथुनेर्मानसंसर्गकिर्कशैः ।
 अन्यतद्विर्विकृद्देश्व विद्याधरगणैरपि ॥ ११ ॥
 त्यज्यमानमहासानुः संप्रलीनमहोरगः ।
 पृथुशृङ्गशिलोद्घातस्तदाभूत् स महागिरिः ॥ १२ ॥
 ऋषिभिस्त्राससंभ्रान्तैस्त्यज्यमानः स तत्क्षयते ।
 सीदन् महति कान्तारे नाथहीन इवाध्वगः ॥ १३ ॥

इत्यार्षे रामायणे सुन्दरकाण्डे समुद्रतलङ्घनव्यवसायो
 नाम तृतीयः सर्गः — महेन्द्रासीक्षणं
 नाम चतुर्थः सर्गः ॥

V.

ततो रावणनीतायाः सीतायाः शत्रुकर्षणः ।
 इयेष पदमन्वेष्टुं चारुणाभ्यर्चिते पथि ॥ १ ॥
 स ददर्श महाधोरं सागरं वरुणालयं ।
 अपारमिव गर्जत्तं महोरगनिषेवितं ॥ २ ॥
 स तिष्ठन् पर्वतस्याग्रे प्रबभौ हरिपुङ्गवः ।
 लोकानिव पुरा विजुः क्रमिष्यन् विक्रमैस्त्रिभिः ॥ ३ ॥
 ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
 ज्ञातकौतूहलास्तत्र द्रष्टुकामास्तदद्भुतं ॥ ४ ॥
 पार्थिवानि च भूतानि सागरान्तर्गतानि च ।
 शैलदुमनिवासीनि तस्थुस्तत्र समस्ततः ॥ ५ ॥
 प्रणम्य तु महाबाहुर्देवताभ्यः समाहितः ।
 चन्द्रसूर्यमहेन्द्रेभ्यः पवनाय स्वयम्भुवे ॥ ६ ॥
 महेश्वराय स्कन्दाय यमाय वरुणाय च ।
 रामलक्ष्मणसीताभ्यः सुग्रीवाय महात्मने ॥ ७ ॥
 ऋषिभ्यश्च पितृभ्यश्च यज्ञेन्द्राय च धीमते ।
 भूतेभ्यश्चाञ्जलिं कृत्वा पवनाय महोदधेः ॥ ८ ॥
 ज्ञातींश्च संपरिधज्य कृत्वा चाभिप्रदक्षिणं ।
 अरिष्टं मार्गमातिष्ठत् पुण्यं वायुनिषेवितं ॥ ९ ॥

पुनरगमनायेति वानरेरभिपूजितः ।
 प्रगृह्य स मरुबाहून् लङ्काभिमुखसंस्थितः ॥ १० ॥
 समाक्रामत् स तं शैलं स चचाल मरुगिरिः ।
 गिरिराक्रम्यमाणस्य तरवस्तरूणाङ्कुराः ॥ ११ ॥
 मुमुचुश्चन्दनरसं रक्तमुत्पलगन्धयः ।
 गेरिकाञ्जनसंमिश्रिष्टा हरितालसमावृताः ॥ १२ ॥
 व्यशीर्यन्त गिरेस्तस्य शिलाश्च समनःशिलाः ।
 शैलान्तरगताः सर्पाः पीड्यमाना मरुविषाः ॥ १३ ॥
 सधूमं ज्वलनं धीरं ससृजुस्ते मरुबलाः ।
 समाक्रान्तो बलवता वानरेण मरुगिरिः ॥ १४ ॥
 मुमोच पाण्डरा धाराः सलिलस्य समन्ततः ।
 सिद्धचारुणुष्ठानि किन्नरैश्चरितानि च ॥ १५ ॥
 गिरिराक्रम्यमाणस्य शिखराणि चकम्पिरे ।
 तद्वृणां पुष्पिताग्राणां सर्वपुष्पमशीर्यत ॥ १६ ॥
 तेन पादपमुक्तेन कुसुमेन सुगन्धिना ।
 सर्वतः संवृतः शैलो बभौ पुष्पमयो यथा ॥ १७ ॥
 पद्भ्यां दृढमवस्थानं स कृत्वा कपिकुञ्जरः ।
 विकुञ्च्य कर्णौ हनुमानुत्पपात मरुबलः ॥ १८ ॥
 तद्गुरुवेगोन्मथिताः शालस्त्यन्दनचन्दनाः ।
 ह्युत्पतन्तं समुत्पेतुर्कुनुमसं सुपुष्पिताः ॥ १९ ॥

सुन्दरकाण्डं

१६१

समुन्मथितवेगास्ते नगेन्द्रवनरोहिणः ।
 सस्कन्धविटपा भग्नाः समुत्पेतुः समन्ततः ॥ २० ॥
 तस्य वेगोद्भूतैः पुष्पैः शरीरं शुश्रुभे चितं ।
 ताराभिरतिताम्राभिरुदिताभिरिवाम्बरं ॥ २१ ॥
 तस्याम्बरगतौ बाहू शुश्रुभाते प्रसारितौ ।
 अमलाविव निस्त्रिंशौ निर्मुक्तौ भुजगाविव ॥ २२ ॥
 मुखे पिङ्गाक्षमुख्यस्य मरुती परिमण्डले ।
 चक्षुषी संप्रकाशेते शनैश्चरुबुधाविव ॥ २३ ॥
 तस्य वानरसिंहस्य क्रममाणास्य सागरं ।
 कक्षात्तरगतो वायुर्जमित इव गर्जति ॥ २४ ॥
 लाङ्गूलं च समाविद्धं प्रभावात् तस्य शोभते ।
 अम्बरे वायुपुत्रस्य शक्रध्वज इवोच्छ्रितः ॥ २५ ॥
 स्फिग्देशेनातिताम्रेण रराज स मरुत्कपिः ।
 मरुता दारितेनेव गिरिर्गिरिकधातुना ॥ २६ ॥
 पतत्पतगसंपति व्यापतं शुश्रुभे कपिः ।
 प्रवृद्ध इव मातङ्गः कक्षया बध्यमानया ॥ २७ ॥
 यं यं देशं समुद्रस्थ स जगाम मरुत्कपिः ।
 स स तस्याङ्गवातेन सोन्माद इव लक्ष्यते ॥ २८ ॥
 प्रवमानं समीक्ष्याथ भुजगाः सागरालयाः ।
 व्योम्नि तं कपिशार्दूलं सुपर्णमिव मेनिरे ॥ २९ ॥

दशयोजनविस्तीर्णा दृष्ट्वा त्रिगुणमायतां ।
 ह्यायां वानरराजस्य जलज्जा विस्मयं गताः ॥ ३० ॥
 शेताश्वे मेघराजीव वायुपुत्रानुगामिनी ।
 तस्य सा शुश्रुभे ह्याया प्रवृद्धा लवणाम्भसि ।
 खे पुरा वैनतेयस्य कुरिष्यत इवामृतं ॥ ३१ ॥

इत्यार्षे रामायणे सुन्दरकाण्डे कनुमत्प्रवचनं
 नाम प्रथमः सर्गः ॥

सुन्दरकाण्डं

१६३

VI.

स सागरमनाधृष्यं मध्येन वरुणात्लयं ।
जगामाकाशमाविश्य वेगेन गरुडो यथा ॥ १ ॥
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
अब्रुवन् सूर्यसंकाशां सुरसां नागमातरं ॥ २ ॥
अयं वायुसुतः श्रीमाँल्लङ्घयिष्यति सागरं ।
रुनूमान् नाम तस्य त्वं मरुर्त्तं विघ्नमाचर ॥ ३ ॥
राक्षसीरूपमास्थाय सुघोरा पर्वतोपमा ।
दंष्ट्राकरालपिङ्गाक्षं वक्त्रं कृत्वा नभःस्पृशं ॥ ४ ॥
बलं विज्ञातुमिच्छामः सखं चास्य महात्मनः ।
कं करिष्यत्युपायं वा विषादं वा गमिष्यति ॥ ५ ॥
एवमुक्ता तु सा देवी दैवतैरभिसत्कृता ।
समुद्रमध्ये तरसाधार्यद्राक्षसीं तनुं ॥ ६ ॥
विकृतं च विवृणुषं च कृत्वा रूपां भयावहं ।
प्रवमानं रुनूमानं समावृत्येदमब्रवीत् ॥ ७ ॥
मम भक्त्यः प्रदिष्टस्त्वं सेन्द्रैः सुरगणैः कपे ।
हायां गृह्णामि भूतानां प्रविशेदं ममाननं ॥ ८ ॥
एवमुक्ताः सुरसया प्राञ्जलिर्वीनर्षभः ।
विषमवदनः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ९ ॥
रामो दाशरथिः श्रीमान् प्रविष्टो दण्डकं वनं ।

लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा प्रज्या च सह सीतया ॥ १० ॥
 जनस्थाननिमित्तं च बद्धवैरस्य राज्ञसेः ।
 जह्वा भार्या वैदेहीं रावणो राज्ञसाधिपः ॥ ११ ॥
 तस्याः सकाशं यास्यामि दूतोऽहं रामशासनात् ।
 कर्तुमर्हसि रामस्य सख्यं विषयवासिनि ॥ १२ ॥
 अहं तु मैथिलीं दृष्ट्वा रामं चात्किष्टकारिणं ।
 आगमिष्यामि ते वक्त्रं सत्यमेतद्वीम्यहं ॥ १३ ॥
 एवमुक्ता रुनूमता सुरसा कामद्वपिणी ।
 अब्रवीन्नातिवर्तसे केचिदेतन्मुखं मम ॥ १४ ॥
 एवमुक्तः सुरसया क्रुद्धो वानरपुङ्गवः ।
 अब्रवीत् कुरु तद्वक्त्रं येन मां भक्षयिष्यसि ॥ १५ ॥
 इत्युक्ता सुरसां क्रुद्धस्त्रिंशद्योजनमायतः ।
 दशयोजनविस्तारो बभूव पवनात्मजः ॥ १६ ॥
 तद्दृष्ट्वा सुमरुद्रूपं राज्ञसी घोरदर्शना ।
 चकार सुरसा वक्त्रं दशयोजनमायतं ॥ १७ ॥
 तां दृष्ट्वा दशविस्तारं सोऽभूद्विंशतियोजनः ।
 दृष्ट्वा विंशतिविस्तारं सा त्रिंशद्योजनाभवत् ॥ १८ ॥
 त्रिंशद्योजनिकां दृष्ट्वा चत्वारिंशदतो वृक्षौ ।
 चत्वारिंशदतं दृष्ट्वा सा तु पञ्चाशतं गता ॥ १९ ॥
 स तां पञ्चाशतं दृष्ट्वा षष्टियोजनिकोऽभवत् ।

सुन्दरकाण्डं

१६५

षष्ठियोजनिकं दृष्ट्वा साभूत् सप्ततियोजना ॥ २० ॥
 सप्तत्यां राजसीं दृष्ट्वा अशीत्येवं गतो कसौ ।
 अशीतिकं च तं दृष्ट्वा साभून्नवतियोजना ॥ २१ ॥
 नवत्यां राजसीं दृष्ट्वा सोऽभ्यवक्तयोजनाः ।
 शतयोजनविस्तारं तं दृष्ट्वा राजसी ततः ॥ २२ ॥
 चकार सुरसा वक्त्रं शतयोजनमायतं ।
 अत्नं खेदेन मक्ता प्रविशस्वोदरं मम ॥ २३ ॥
 दीप्तजिह्वं सुरसाया विलोक्य निरयोपमं ।
 स संक्षिप्यात्मनः कायं जीमूत इव मारुतिः ॥ २४ ॥
 तस्मिन् मुहूर्ते कनूमान् बभूवाङ्गुष्ठमात्रकः ।
 सोऽभिपत्य मक्तावक्त्रे निष्यत्य च मक्ताजवः ॥ २५ ॥
 अन्तरीक्षे स्थितः श्रीमानिदं वचनमब्रवीत् ।
 दाक्षायणि प्रविष्टोऽहं तव वक्त्रं नमोऽस्तु ते ॥ २६ ॥
 गच्छामि यत्र वैदेही सत्यं वचनमस्तु ते ।
 तं दृष्ट्वा वदनान्मुक्तं चन्द्रं राजमुखादिव ॥ २७ ॥
 अब्रवीत् सुरसा देवी स्वेन त्रयेण वानरं ।
 अर्थसिद्धौ हरिश्चेष्ट गच्छ सौम्य प्रथासुखं ॥ २८ ॥
 समाममय वैदेक्या रामं दशरथात्मजं ।
 अद्वितीयं कनुमतो दृष्ट्वा कर्म सुदुष्करं ।
 साधु साधिति भूतानि शशंसुर्मरुतात्मजं ॥ २९ ॥

VII.

तस्मिन् प्रवगशादूर्त्ते प्रवमाने कनूमति ।
 इक्ष्वाकुकुलमानार्थी चित्तयामास सागरः ॥ १ ॥
 साक्षार्थं वानरेन्द्रस्य यदि नाकं कनूमतः ।
 करोमि क्रममाणस्य लोके वाच्यो भवाम्यहं ॥ २ ॥
 ग्रहमिक्ष्वाकुनाथेन सगरेण विवर्धितः ।
 इक्ष्वाकुसचिवश्चायं नावमनुमिहार्हति ॥ ३ ॥
 मया विधातव्यं विश्राम्यति यथा कपिः ।
 जेषं हि मयि विप्रातः सुखेनाभिपतिष्यति ॥ ४ ॥
 इति कृत्वा मतिं साधो समुद्रस्थितमम्भसि ।
 क्षिण्यनाभं मेनाकं समुद्रो गिरिमब्रवीत् ॥ ५ ॥
 त्वमिक्षासुरसंघानां पातालतलवासिनां ।
 देवराजेन मेनाक परिघः संनिवेशितः ॥ ६ ॥
 त्वं चैवाज्ञातवीर्याणां पुनरेवोत्पतिष्यतां ।
 पातालस्थाप्रमेयस्य द्वारमावृत्य तिष्ठसि ॥ ७ ॥
 तिर्यगूर्द्धमधश्चैव शक्तिस्ते शैल वर्तितुं ।
 तस्मात् त्वां चेद्याम्यस्मादुत्तिष्ठ नगसत्तम ॥ ८ ॥
 य एष कपिशार्दूलो ममोपर्येति वीर्यवान् ।
 कनूमान् नाम कार्यार्थी भीमकर्मा खमाश्रुतः ॥ ९ ॥

सुन्दरकाण्डं

१६७

तस्य सकां मया देयमिद्वक्कुक्षितकाम्यया ।
मम चेद्वक्कवः पूज्या गिरे पूज्यतरास्तव ॥ १० ॥
कुरु साहाय्यमस्माकं नातः कार्यं तयान्यथा ।
कर्तव्यं सुहृदां कार्यं तयाग्य वचनान्मम ॥ ११ ॥
सलिलाद्दुर्द्धमुत्तिष्ठ तिष्ठत्वेष कपिस्त्वयि ।
अस्माकमतिथिर्क्षेप पूज्यश्च प्रवतां वरः ॥ १२ ॥
चामीकरमक्षानाभ नागगन्धर्वसेवित ।
रुनुमान् त्वयि विश्रान्तो मम शेषं क्रमिष्यति ॥ १३ ॥
काकुत्स्थस्यानृशंसस्य मेधित्याश्च विवासनं ।
श्रमं च प्लगगेन्द्रस्य समीक्ष्योत्थातुमर्हसि ॥ १४ ॥
हिरण्यनाभस्तद्वचो निशम्य त्ववणाम्भसः ।
उत्पपात जलात् तूर्णं मरुदुमलतावृतः ॥ १५ ॥
ततो नीलात् समुद्रस्य सलिलात् प्रव्वलन्निव ।
उत्पपात मरुतेजाः पर्वतः सूर्यसंनिभः ॥ १६ ॥
स सागरतलं भिद्यविद्वराडुत्थितस्तथा ।
■ जलधरं भिद्य दीप्तश्शिर्दिवाकरः ॥ १७ ॥
शातकुम्भमयैः शृङ्गेः सकिन्नरमहोरगेः ।
आदित्योदयसंकाशैरुल्लिखद्भिरिवाम्बरं ॥ १८ ॥
तस्य जाम्बूनदेः शृङ्गेः पर्वतस्य समुच्छ्रितैः ।
आकाशं रत्नसंकाशमभवत् काञ्चनप्रभं ॥ १९ ॥

ज्ञातद्रूपमथैः शृङ्गेः सोऽभवद्भिरिसत्तमः ।
 आदित्यवर्णसंकाशो भ्राजमानैः स्वयंप्रभैः ॥ २० ॥
 समुत्थितमसङ्गेन हनूमान्नग्रतः स्थितः ।
 मध्ये लवणतोयस्य विप्रोऽयमिति बुद्धवान् ॥ २१ ॥
 तमभ्युत्थितमत्यर्थं महत्वेगो महाकपिः ।
 तस्माच्छादयामास ज्ञीभूत इव मारुतिः ॥ २२ ॥
 स तथाच्छादितस्तेन कपिना पर्वतोत्तमः ।
 बुद्ध्वा तस्य कपेर्वेगं तत्कर्षं च ननाद थ ॥ २३ ॥
 स तस्माकाशगम्भीरमाकाशस्थमवस्थितं ।
 कृष्टः प्रीतियुतं धावन्मल्लवीन् पर्वतः कपिं ॥ २४ ॥
 मानुषं धारयन् द्रुपमात्मनः शिखरे स्थितः ।
 पूर्वके राघवस्यायमुदधिः संप्रवर्धितः ॥ २५ ॥
 स त्वां रामहिते युक्तं प्रत्यर्चयितुमिच्छति ।
 कृते हि प्रतिकर्त्तव्यमेष धर्मः सनातनः ॥ २६ ॥
 सोऽयं त्वत्प्रियकामार्थी तत् त्वं संवस्तुमर्हसि ।
 त्वन्निमित्तमनेनाहं बहुमानात् प्रचोदितः ॥ २७ ॥
 उत्तिष्ठ पर्वतश्रेष्ठ विश्राप्तो वै गमिष्यति ।
 योजनानां शतं सायं कपिरेष समाहितः ॥ २८ ॥
 तव सानुषु विश्रम्य शेषं प्रक्रमतामिति ।
 दुष्करं कृतवान् कर्म त्वमिदं धानरेष्म् ॥ २९ ॥

सुन्दरकाण्डं

१६१

निपत्य मम शृङ्गेषु विश्रम्येह यथासुखं ।
 तदिदं गन्धवत् स्वादु शुचि मूलफलं बहु ॥ ३० ॥
 समास्वाद्य हरिश्चेष्ट विश्रान्तो वै ममिष्यसि ।
 अस्माकमपि संबन्धः कपिमुख्य महांस्त्वयि ॥ ३१ ॥
 प्रथितस्त्रिषु लोकेषु महागुणपरिग्रहः ।
 वेगवन्तः प्रवन्तो ये प्रवगा मारुतात्मज ॥ ३२ ॥
 तेषां मुख्यतमं मन्ये त्वामहं पथनात्मज ।
 अतिथिः किल पूजार्हः संप्राप्तः प्राकृतो ह्यपि ॥ ३३ ॥
 धर्मश्च कपिश्चेष्ट किं पुनर्यादृशो भवान् ।
 त्वं हि देववरिष्ठस्य मारुतस्य महात्मनः ॥ ३४ ॥
 पुत्रस्तस्यैव वेगेन सदृशः कपिकुञ्जर ।
 पूजिते त्वयि पूजार्हे पूजां प्राप्नोति मारुतः ॥ ३५ ॥
 तस्मात् पूजार्ह एव त्वं शृणु चाप्यत्र कारणं ।
 एवमुक्तस्तु रुनुमान् सुनाभेन महात्मना ॥ ३६ ॥
 अन्तरीक्षगतः श्रीमान् मारुतस्यात्मसंभवः ।
 स तु दृष्ट्वा महावीर्यं पर्वतं हेमभूषितं ॥ ३७ ॥
 मणिरत्नाकरं दिव्यं सुनाभमिदमब्रवीत् ।
 समुद्रस्याप्रमेयस्य महामकरसंकुले ॥ ३८ ॥
 किं त्वमन्तर्जले श्रीमान् विगाहो ब्रूहि कारणं ।
 एवमुक्तः शुभं वाक्यं सुनाभः पर्वतोत्तमः ॥ ३९ ॥

प्रत्युवाच हनूमन् वाक्यशो वाक्कोविदं ।
 पक्षवतः पुरा शैला बभूवुः शीघ्रगामिनः ॥ ४० ॥
 व्रजन्ति स्म दिशः सर्वा गरुडानितरंकृतः ।
 ततस्तेषु प्रयातेषु देवसंघाः सहस्रशः ॥ ४१ ॥
 भूतानि च भयं जग्मुस्तेषां पतनशङ्कया ।
 ततः क्रुद्धः सहस्रान्नः पर्वतानां सहस्रशः ॥ ४२ ॥
 पक्षांश्चिच्छेद वज्रेण तत्र तत्र शतक्रतुः ।
 स मामुपागतः क्रुद्धो वज्रमुद्यम्य देवराट् ॥ ४३ ॥
 ततो ऽहं सहसा क्षिप्तः पवनेन महात्मना ।
 अस्मिंस्तवगतोऽयं च विक्षिप्तो वानरर्षभ ॥ ४४ ॥
 गुप्तपन्नः समर्थश्च तव पित्राभिरक्षितः ।
 तदा गिरीणां सर्वेषां ह्रियमानान् महात्मना ॥ ४५ ॥
 पक्षान् दृष्ट्वा महेन्द्रेण प्रविष्टो ऽहं महार्णवं ।
 सो ऽहमिन्द्रभवात् तात प्रविष्टो वरुणात्लयं ॥ ४६ ॥
 वसाम्यक्षरज्जलि घोरे भोगवानिव पन्नगः ।
 ह्रियन्नाभो नास्त्राहं काञ्चनः पर्वतोत्तमः ॥ ४७ ॥
 मा भेषीर्विघ्नमात्रं त्वं त्वदर्थमहमुत्थितः ।
 ततो ऽहं मानयामि त्वां मान्यस्यासि सुतो मम ॥ ४८ ॥
 एष मे त्वयि संबन्धः कपिमुख्य महागुणः ।
 तस्मिन्नेवं गते कार्ये सागरस्य ममेव च ॥ ४९ ॥

सुन्दरकाण्डं

१७१

प्रीतिं प्रीतिमतः कर्तुं त्वमर्हसि महाकपे ।
 श्रममोज्जाय पादार्थे गृहाण च कपीश्वर ॥ ५० ॥
 प्रीतिं च बहुमन्यस्व प्रीतोऽस्मि तव दर्शने ।
 इत्युक्तः शैलराजेन हनूमान् मारुतात्मजः ॥ ५१ ॥
 अब्रवीत् कृतकृत्योऽस्मि विश्वासश्च नगोत्तम ।
 प्रीतोऽस्मि कृतमातिथ्यं हृदिक्वं चापि दर्शितं ॥ ५२ ॥
 वर्या कार्यहेतोर्मे कालश्चेवातिवर्तते ।
 क्रमिष्यता प्रतिज्ञातं मया च ज्ञातिमण्डले ॥ ५३ ॥
 अप्राप्ते योजनशते नाक्षरास्थेयमित्युत ।
 तस्मादिह न तिष्ठामि त्वयि पर्वतसत्तम ॥ ५४ ॥
 स्पृशामि त्वाहमङ्गुल्या मानितोऽस्तु भवानिति ।
 इत्युक्त्वा पाणिना शैलं संस्पृश्य हरिपुङ्गवः ॥ ५५ ॥
 पितुः पन्थानमास्थाय जगाम प्ररुसन्निव ।
 स पर्वतसमुद्राभ्यां बहुमानादवेक्षितः ॥ ५६ ॥
 पूजितश्चोपपन्नाभिराशीर्भिरनिलात्मजः ।
 शुश्रुभे सुमहातेजा महाकायो महाबलः ॥ ५७ ॥
 वायुमार्गे निरालम्बे पक्षवानिव पर्वतः ।
 सेविते वारिधाराभिः पतगैश्च निषेविते ॥ ५८ ॥
 चरिते कौशिकाचार्यैरैरावणानिषेविते ।
 सिंहकुञ्जरशार्दूलतुरगैरगवाक्नैः ॥ ५९ ॥

विमानैः संपतद्भिश्च विविधैः समलंकृते ।
 प्रहृचन्द्रार्कमक्षत्रतारागणानिषेविते ॥ ६० ॥
 महर्षिदेवगन्धर्वपक्षराक्षससेविते ।
 आयाते पक्षिसंघानां पक्षिराडिव सोऽश्रजत् ॥ ६१ ॥
 कृतपुण्यैर्महाभागैः स्वर्गवद्भिर्लंकृते ।
 वक्ता हव्यमत्यन्तं सेविते चित्रभानुना ॥ ६२ ॥
 पाण्डुरारूपावर्णानि नीलमाञ्जिष्ठकानि च ।
 कपिना कृष्यमाणानि महाभ्राणि चकाशिरे ॥ ६३ ॥
 वज्राशनीनां संपाते वज्राशनिविभूषिते ।
 वज्राशनिनिपाताश्च पार्वकरूपशोभिते ॥ ६४ ॥
 प्रविशन्नभ्रजालानि निष्पतंश्च पुनः पुनः ।
 प्रहृत्तश्च प्रकाशश्च चन्द्रमा इव लक्ष्यते ॥ ६५ ॥
 तत् तु भीमं हनुमतो दृष्ट्वा कर्म सुदुष्करं ।
 देवता श्रमवस्तुष्टाः सर्वे च परमर्षयः ॥ ६६ ॥
 नागगन्धर्वदेवैत्यास्तत्रस्थास्तेन कर्मणा ।
 काञ्चनस्य मुनाभस्य परितुष्टश्च वासवः ॥ ६७ ॥
 इदं बोवाच वचनं त्वस्यस्तं देवतैः सह ।
 मुनाभं पर्वतश्रेष्ठं स्वयमिन्द्रः सुरेश्वरः ॥ ६८ ॥
 हिरण्यनाभ शैलेन्द्र परितुष्टोऽस्मि ते भृशं ।
 श्रमं ते प्रयच्छामि तिष्ठ सौम्य यथासुखं ॥ ६९ ॥

सुन्दरकाण्डे

१७३

सक्यं कृतं ते सुमहद्विक्रासस्य कनूमतः ।
क्रामतो योजनशतं निर्भयस्य भये सति ॥ ७० ॥
रामस्य हि स दौत्येन याति दशरथैर्हरिः ।
सत्क्रियां कुर्वता शक्त्या तोषितास्ते दृढं वयं ॥ ७१ ॥
ततः प्रहर्षमतुलं लेभे साधुशिलोच्चयः ।
देवतानां प्रभुं दृष्ट्वा परितुष्टं शतश्रुतं ॥ ७२ ॥
स तैर्दत्तवरः शैलो बभूवावस्थितस्तदा ।
देवताः सिद्धगन्धर्वाः साधु साधित्यपूजयन् ॥ ७३ ॥

इत्यार्षे रामायणे सुन्दरकाण्डे सुरसावत्रप्रवेशो
नाम षष्ठः सर्गः ॥ सुनाभोद्गमो
नाम सप्तमः सर्गः ॥

VIII.

प्रवमाने ततस्तस्मिन् सिंहिका नाम राक्षसी ।
 मन्त्रा चित्तयामास प्रवृद्धा कामद्वेषिणी ॥ १ ॥
 दीर्घस्य कालस्य भविष्याम्यहमाशिता ।
 इदं खे सुमरुत् सखं चिरस्य वशमागतं ॥ २ ॥
 इति संचिन्त्य मनसा ह्याषां यस्त्वमिवाक्षिपत् ।
 ह्याषां निगृहीतायां चित्तयामास वानरः ॥ ३ ॥
 अहो क्षिप्तोऽस्मि सकृत् निर्धूत इव पर्वतः ।
 प्रतिलोमेन वातेन मरुतनोरिव सागरे ॥ ४ ॥
 तिर्थगूर्द्धमधस्ताच्च वीक्षमाणस्तु मारुतिः ।
 स ददर्श मरुत् सखमुत्थितं लवणाम्भसः ॥ ५ ॥
 कथितं कपिराजेन यत् सखं मे मरुदधौ ।
 ह्याषाग्राहि मरुावीर्यं तदिदं नात्र संशयः ॥ ६ ॥
 स तां बृद्धाय तत्वेन सिंहिकां मतिमान् कपिः ।
 व्यवर्धत मरुाकायः प्रावृषीव पयोधरः ॥ ७ ॥
 तस्य सा कायमुद्धीक्ष्य वर्धमानं मरुाकपेः ।
 वल्लं व्यवृणुतात्यर्थं पातालसदृशं तदा ॥ ८ ॥
 स ददर्श सुमरुद्विवृतं मुखं ।
 कार्यवत्तां च मेधावी मर्माणि च मरुाकपिः ॥ ९ ॥

तस्मिन् स विवृते वक्त्रे वज्रसंकुननः कपिः ।
 संक्षिप्य मुहुःरात्मानं प्रविधेश मकाबलः ॥ १० ॥
 ततस्तस्या नखैस्तीक्ष्णैर्मर्माण्युत्कृत्य वानरः ।
 उत्पपाताथ वेगेन मनोमारुतविक्रमः ॥ ११ ॥
 दृष्ट्वा धार्ष्ट्येन धृत्या च दक्षिणेण च बलेन च ।
 ■ कपिः परमं वेगं विदधे पुनरात्मवान् ॥ १२ ॥
 सा तु तेनातिवेगेन मनोमारुतरंरुता ।
 निरुता वानरेन्द्रेण निपपात महोदधौ ॥ १३ ॥
 स सिंहिकाबधं कृत्वा वेगवान् सुसमाहितः ।
 लङ्कां प्रतिजगामाशु वेगेन गरुडो यथा ॥ १४ ॥
 निरुतां वानरेन्द्रेण पतितां वीक्ष्य सिंहिकां ।
 भूतान्याकाशचर्याणि तमूचुः प्रवगर्षभं ॥ १५ ॥
 भीमं कर्म कृतं तात मरुत् सद्यं ■ कृतं ।
 यस्या भयात् सुरपतिर्देवाश्च सरु चारणैः ॥ १६ ॥
 इमं देशं वर्जयन्ति सा त्वया निरुता बलात् ।
 कृताः क्षेमाश्च पन्थानः सुखं गच्छन्ति खेचराः ॥ १७ ॥
 अजेया निरुता क्षेपा राज्ञसी कामरूपिणी ।
 साधयार्थमभिप्रेतमरिष्टं ब्रज वानर ॥ १८ ॥
 एतानि यस्य चत्वारि वानरेन्द्र ■ ■ ।
 धृतिर्मीतिर्बलं धार्ष्ट्यं स कर्मसु न सीदति ॥ १९ ॥

स तैः सभाजितः प्राप्तः प्रतिपन्नप्रयोजनः ।
 जगामाकाशमाविश्य तस्मात्ततो महाकपिः ॥ २० ॥
 स सागरमनाधृष्यं क्रमित्वा वानरर्षभः ।
 योजमानां शतस्यान्ते वनराज्ञीं ददर्श ह ॥ २१ ॥
 प्राप्तभूयिष्ठपारश्च सर्वतः स विलोकयन् ।
 ददर्श मरुतीं लङ्कां त्रिकूटशिखरे स्थितां ॥ २२ ॥
 संपूर्णा रत्नसैद्यौरिन्दस्यैवामलवती ।
 स मरुमेघसंकाशं समीक्ष्यात्मानमात्मना ॥ २३ ॥
 निरुन्धत्तमिवकाशं प्रदध्यावात्मवान् कपिः ।
 कायवृद्धिं प्रवेशं च मम दृष्ट्वैव रत्नसाः ॥ २४ ॥
 मयि कौतूहलं कुर्युरिति मे निश्चिता मतिः ।
 ततः शरीरमत्यर्थं संक्षिप्याथ सुसंवृतः ।
 कपिः प्रकृतिमापेदे विष्णुर्विक्रान्तवानिय ॥ २५ ॥
 ततः सुवेलस्य गिरिः प्रवृद्धे
 विविक्तकूटे निपपात शृङ्गे ।
 सकेतकोदात्तकनारिकले
 मरुभ्रुकूटप्रतिमे मरुत्मा ॥ २६ ॥

इत्यार्षे रामायणे सुन्दरकाण्डे सागरस्तड्वने
 नाम अष्टमः सर्गः ॥

ततः स हनुमान् क्रातः सागरं मकरालयं ।
 निपत्य च परे परे विश्रम्य च महाबलः ॥ १ ॥
 ददर्श तां पुरीं लङ्कां त्रिकूटशिखरे स्थितां ।
 सारवान् सागरस्यास्ते निपत्योत्तमविक्रमः ॥ २ ॥
 समाश्रस्य कपिस्तत्र गानिमथ्यमचकृत ।
 योजनानां सहस्राणि क्रमेयं सुखदून्यपि ॥ ३ ॥
 किं पुनः सागरस्यान्तं परिसंख्यातयोजनं ।
 इति वीर्यवतां श्रेष्ठो मतिं कृत्वानिस्तात्मजः ॥ ४ ॥
 प्रातिष्ठत समाश्रस्तौ लङ्कां प्रति महाबलः ।
 शादलानि नीलानि विविधानि फलानि ॥ ५ ॥
 गन्धवन्ति च संपश्यन् प्रफुल्लनमवन्ति च ।
 जैलांश्च तरुसंज्ञान् वनराजीश्च पुष्पिताः ॥ ६ ॥
 शरलान् कणिकारांश्च खरूराभ्रांश्च पुष्पितान् ।
 पियालान् मुकुन्दांश्च नीपान् सप्तच्छदांस्तथा ॥ ७ ॥
 अशोकान् कोविदारांश्च करवीरांश्च पुष्पितान् ।
 पुष्पभङ्गान् वनदांश्च मुकुलितानपि ॥ ८ ॥
 पादपान् विहगाकीर्णान् पवनोद्धूतमस्तकान् ।
 रुंसकारण्डाकीर्णा धापीः पद्मोत्पलावृताः ॥ ९ ॥

नदीः प्रुभजलाश्चैव पादपैरुपशोभिताः ।
 आक्रीडान् विविधान् रम्यान् विविधांश्च जलाशयान् ॥ १० ॥
 संवृतान् विविधैर्वृक्षैः सर्वतुफलपुष्पितैः ।
 उद्यामानि च रम्याणि निरीक्ष्य कपिसत्तमः ॥ ११ ॥
 आससाद् स लक्ष्मीर्वाँल्लङ्कां रावणपालितां ।
 शङ्गमौक्तिकसंघतिर्यक्कीर्णेन पर्वसु ॥ १२ ॥
 अधिक्रोद्धततयिन वेलात्सोल्लसन्कोर्मिणा ।
 नानारत्नाकरवता किन्नरावासदायिना ॥ १३ ॥
 नागासुरनिवासेन पवनोद्भूतवीचिना ।
 ग्रसतेव नभः कृत्स्नं सागरेणाभिसंवृतां ॥ १४ ॥
 वज्रैः श्वेतचयाकारैः परिखाभिश्च सर्वतः ।
 अगाधव्ययतोषाभिरुधः परिरुक्तामिव ॥ १५ ॥
 शान्तकुम्भेन नक्ष्त्रा प्राकारेण सुसंवृतां ।
 अचिन्त्यां सुकृतप्राप्यां कुबेराद्युषितां पुरा ॥ १६ ॥
 अट्टालकशताकीर्णां पताकाध्वजशोभितां ।
 स्फाटिकैः काञ्चनैश्चैव शोभितामिन्द्रकोषकैः ॥ १७ ॥
 प्राकारतत्त्वविन्यस्तैश्चन्द्रसूर्यशतिरिव ।
 मसारगतत्वर्कमयैः स्तम्भैरुच्छ्रिततोरणां ॥ १८ ॥
 स्फाटिकैर्हेमभस्मयैः कपटिभूषितामिव ।
 राजसेरभियुक्तैश्च पद्मैः सायुधसंघयैः ॥ १९ ॥

अलंकृतपुरद्वारां समृद्धामिव वृषिणीं ।
 विमानैर्हर्मनिर्गृहेर्भास्वद्विर्मणिवेदिकैः ॥ २० ॥
 घण्टाध्वजपताकाभिरुम्मीललीमिव श्रियं ।
 नानातूर्यनिनादैश्च रुयानां केषितेन च ॥ २१ ॥
 वृक्षितेन च नागानां रथनेमिस्वनेन च ।
 सिंहेन्द्रैश्च दृप्तानां राज्ञसानां भयावहैः ॥ २२ ॥
 सागरस्य च घोषेण कूर्पातू प्रकृसितामिव ।
 गिरिमूर्द्धि स्थितां दिव्यां निर्मितां विश्वकर्मणा ॥ २३ ॥
 प्रवमानामिवाकाशे पुरीं देवपुरोपमां ।
 उत्तरद्वारमासाद्य तस्याश्च हरिपुङ्गवः ॥ २४ ॥
 कैलासशिखरप्रख्यं समुल्लिखदिवाम्बरं ।
 लङ्कायां मरुतीं गुप्तिं सागरं च निरीक्ष्य सः ॥ २५ ॥
 रावणां चापि राजानं चिन्तयामास वानरः ।
 आगता हरयो क्वत्र गमिष्यन्ति निरर्थकाः ॥ २६ ॥
 नेह युद्धेन वा शक्यं किञ्चिद्व्यवसितेन वा ।
 इमां सुविषमां दुर्गां लङ्कां रावणपालितां ॥ २७ ॥
 प्राप्य दशरथी रामः किं करिष्यति वीर्यवान् ।
 अवकाशो ॥ सान्त्वस्य राज्ञसेष्विह दृश्यते ॥ २८ ॥
 न दानस्य न भेदस्य नैव युद्धस्य दृश्यते ।
 गतिरत्र चतुर्णां हि वानराणां महात्मनां ॥ २९ ॥

बालिपुत्रस्य नीलस्य नमः राज्ञश्च धीमतः ।
 यावज्जानामि विदेहीं यदि जीवति वा न वा ॥ ३० ॥
 तत्रैव चित्तयिष्यामि तां दृष्ट्वा जनकात्मजां ।
 वृषेणानेन तु मया न शक्यं राज्ञसीं पुरीं ॥ ३१ ॥
 प्रवेष्टुं राज्ञसेर्दत्तेर्गुप्तां बलसमन्वितैः ।
 उग्रौजसो महावीर्या बलवत्तश्च राज्ञसाः ॥ ३२ ॥
 वञ्चनीया मया सर्वे जानकीं परिमार्गता ।
 लब्ध्वा लब्धेण वृषेण राज्ञौ लङ्कां पुरीमिमां ॥ ३३ ॥
 प्रवेष्टुं प्राप्तकालो मे कृत्यं साधयितुं मरुत् ।
 पुनश्च चित्तयामास कृष्णान् मारुतात्मजः ॥ ३४ ॥
 केनोपायेन पश्येयं मैथिलीं जनकात्मजां ।
 अदृष्टो राज्ञसेन्द्रेण रावणेन दुरात्मना ॥ ३५ ॥
 न विनश्येत् कथं कार्यं रामस्य विदितात्मनः ।
 पश्येयं कथमेकाले रक्षितां जनकात्मजां ॥ ३६ ॥
 भूता क्षर्या विनश्यन्ति देशकालविरमेधिताः ।
 विष्णुं द्रुतमासाद्य तमः सूर्योदये यथा ॥ ३७ ॥
 अर्थानि र्थास्तरे बुद्धिर्निश्चितापि न शोभते ।
 घातयन्ति हि कार्याणि द्रुताः पण्डितमानिनः ॥ ३८ ॥
 ■ विनश्येत् कथं कार्यं वैष्णवं न कथं भवेत् ।
 लङ्घनं च समुद्रस्य कथं तु न वृथा भवेत् ॥ ३९ ॥

मयि दृष्टे किं रक्षोभी रामस्य विदितस्त्वनः ।
 भवेद्यर्थमिदं कार्यं रावणानर्थमिच्छतः ॥ ४० ॥
 कथं शक्यमिह स्थातुमविज्ञातेन राज्ञसैः ।
 अपि राज्ञसद्वेषेण न शक्यमदितुं ॥ ४१ ॥
 वायुरप्यत्र नाज्ञातश्चरेदिति मतिर्मम ।
 न क्वत्राविदितं किञ्चिद्राज्ञसानां बलीयसां ॥ ४२ ॥
 इहाहं यदि तिष्ठामि स्वेन वृषेण संवृतः ।
 विनाशं शीघ्रमेष्ट्यामि भर्तुरर्थश्च हास्यते ॥ ४३ ॥
 तदनेनैव वृषेण रजन्यां ह्रस्वतां गतः ।
 लङ्कामभियतिष्यामि राघवस्यार्थसिद्धये ॥ ४४ ॥
 रावणस्य पुरीं रात्रौ संप्रविश्य दुरासदां ।
 भवनानि विचिन्वानो द्रक्ष्यामि जनकात्मजां ॥ ४५ ॥
 इति संचिन्त्य हनुमान् सूर्यस्यास्तमनं प्रति ।
 रत्नसामन्तरप्रेक्षी तस्थावाश्रित्य काननं ॥ ४६ ॥
 वृषदंशप्रमाणस्तु ततो भूत्वा गते ऽकृनि ।
 निशि लङ्कां मरुतेजाः प्रवेक्ष्यन् मारुतात्मजः ॥ ४७ ॥
 निविष्टां पर्वतस्याग्रे लङ्कामङ्गतामिव ।
 कृत्स्नामालोकयामास प्राकारमभिरुक्ष्य सः ॥ ४८ ॥
 सागरोपमनिर्घोषां सागरानिलसेवितां ।
 सुगुप्तां राज्ञसेन्द्रेण गथेन्द्रेणामरावतीं ॥ ४९ ॥

सुविभक्तमक्षरार्थां चत्वारपञ्चशोभितां ।
 अनेकयोजनायामामुद्धानवनशोभितां ॥ ५० ॥
 सज्जपल्लोपकरणां प्रभूतबलवारुणां ।
 कृष्टरक्तससंपूर्णां सर्वकामसमृद्धिनीं ॥ ५१ ॥
 शिलाप्रबालवैदूर्यमुक्ताकाञ्चनराजतिः ।
 जाम्बूनदमयैर्दरैर्वैदूर्यमणिवेदिकैः ॥ ५२ ॥
 मणिसोपानसंपन्नैः प्रबालाचितभूमिभिः ।
 कलासशिखराकारैः शार्दाम्बुदपाण्डरैः ॥ ५३ ॥
 भ्राजमानां गृक्षेष्टैर्नक्षत्रैर्गगनं यथा ।
 वीक्ष्यमाणामिवाकाशमुच्छ्रितैर्भवभोक्तमैः ॥ ५४ ॥
 धन्विभिर्बलिभिवीरैः शूलपट्टिशधारिभिः ।
 रजितां रक्तसैर्घोरैर्नगैर्भोगवतीमिव ॥ ५५ ॥
 उत्सितैरेवलितैश्च भोगिभिर्बलिभिः सदा ।
 संपूर्णां रक्तसैर्भीमैर्गुह्याभाशीविषैरिव ॥ ५६ ॥
 साभ्रज्योतिर्गणाकीर्णां विद्युज्ज्वालाभिपीडितां ।
 चन्द्रमारुतसंपूर्णां शक्रस्येवामरावतीं ॥ ५७ ॥
 चारुतोरणनिर्यूहां पाण्डरद्वारगोपुरां ।
 महाचक्रमहाशक्तिप्रासप्रहरणायुतां ॥ ५८ ॥
 किङ्किणीजालवाचालां पताकाभिरलंकृतां ।
 क्रौञ्चसारससंघुष्टैर्हंसकारण्डवारुतैः ॥ ५९ ॥

सुन्दरकाण्डं

१८३

नूर्यभूषणघोषैश्च सर्वतः प्रतिनादितां ।
 विस्मयोत्फुल्लनयनः समन्तादवलोकयन् ॥ ६० ॥
 वस्वोकसाराप्रतिमां रावणस्य पुरीं शुभां ।
 अचिन्त्यामदुताकारां हनूमान् मारुतात्मजः ॥ ६१ ॥
 आसीद्विषमो कृष्टश्च वेदेक्षा दर्शनोत्सुकः ।
 तां समीक्ष्य पुरीं लङ्कां रक्तसाधिपतेः शुभां ॥ ६२ ॥
 अनुत्तमामृद्धिमतीं चित्तयामास वानरः ।
 नेयमन्येन नगरीं धर्षयितुं बलात् ॥ ६३ ॥
 रक्षिता रावणबलैरुद्यतायुधपाणिभिः ।
 सुग्रीवाङ्गदयोश्चैव सुषेणस्य कपेस्तथा ॥ ६४ ॥
 प्रसाध्येयं भवेद्भूमिर्मेन्द्विविदपौरपि ।
 कुमुदस्याथ नीलस्य कुरेश्च वृषपर्वणः ॥ ६५ ॥
 ऋक्षस्य केतुमालस्य मम चेह गतिर्मवेत् ।
 समीक्ष्य तु मरुबाहो राघवस्य पराक्रमं ॥ ६६ ॥
 लक्ष्मणस्य विक्रान्तं तेन कृष्याम्यहं धुनः ।
 सखमास्थाय मेधावी ततो मारुतनन्दनः ॥ ६७ ॥
 प्रदोषसमये धीमांस्तूर्णमित्यत्य वेगवान् ।
 प्रविवेश पुरीं लङ्कां सुविभक्तमहापथां ॥ ६८ ॥
 इत्यार्षे रामायणे सुन्दरकाण्डे हनूमतो
 लङ्काप्रवेशो नाम नवमः सर्गः ॥

■ रत्नवसनां लङ्कां कोष्ठागारावतंसकां ।
 मुन्यस्तां सुसमृद्धार्थी प्रमदामिव वृषिणीं ॥ १ ॥
 प्रमदतिमिरां दीप्तिर्भास्वरैश्च महामृदुः ।
 नगरीं राजसेन्द्रस्य प्रविशन् रुरुचे कपिः ॥ २ ॥
 जल्पितोत्कुष्ठरुसितैस्तूर्यघोषपुरः सरैः ।
 जलत्पेव तदा लङ्का राजसानां च वेश्मसु ॥ ३ ॥
 धनायकसितेश्चित्रैः पद्मस्वस्तिकसंस्थितैः ।
 वर्धमानविशेषैश्च वर्धमानैर्गजैस्तथा ॥ ४ ॥
 वज्रवैदूर्यचित्रैश्च हेमजालविभूषितैः ।
 गृहमेधैः पुरी भूयः शुश्रुभे द्यौरिवाम्बुदेः ॥ ५ ॥
 स सकृपन्नमास्थाय सर्वतः परिलोकयन् ।
 मातङ्गमदगन्धाढ्यं चकार मतिमाभू मतिं ॥ ६ ॥
 अमीषां गृहमुल्लानां नक्षत्रयदृशोभिनां ।
 निवेशमनुपश्यामि खं समुत्पततामिव ॥ ७ ॥
 विचित्रनानाभरणांस्ततस्तान् भवनोत्तमान् ।
 राघवार्थे कपिः श्रोमान् ददर्श ■ ननन्द च ॥ ८ ॥
 प्रासादमाला विविधाः स्तम्भैः काञ्चनराजतैः ।
 शातकुम्भभयेर्जालैर्गन्धर्वनगरोपमैः ॥ ९ ॥

सुन्दरकाण्डं

१८५

वेद्वर्मणिसंकाशैर्मुक्ताराजतचित्रितैः ।
 तलैः स्फाटिकसंकाशैरुपेताः सुमनोहरैः ॥ १० ॥
 ददर्श बहुभौमांश्च सप्तभौमांश्च वानरः ।
 शुश्राव मधुरं गीतं तल्लीतालसमन्वितं ॥ ११ ॥
 स्त्रीणां मदसमृद्धानां त्रिदिवेऽप्सरसामिव ।
 व्रजिष्ठ काञ्चीनिनदं मृपुरस्वनसंहितं ॥ १२ ॥
 प्रस्वापननिनादांश्च भवनेषु मक्ताकपिः ।
 आस्फोटननिनादांश्च बालानां ज्वेलतां तथा ॥ १३ ॥
 रावणस्तवयुक्तानि रत्नसां जल्पितानि च ।
 ■ राजपथे तत्र स्थितं रत्नोच्चलं मरुतू ॥ १४ ॥
 ददर्श बहुशस्त्राढ्यं रावणस्य वशानुगं ।
 दीक्षितान् जटिलान् मुण्डानज्जिनाम्बरवाससः ॥ १५ ॥
 स्वाध्यायनिस्तास्तत्र यातुधानान् सकृत्प्रशः ।
 दर्भमुष्टिप्रकरणान्मिकुण्डायुधास्तथा ॥ १६ ॥
 प्राप्तमुद्गरपाणींश्च दण्डायुधधरानपि ।
 अतिस्थूलानतिकृशान् दीर्घान् कुब्जांस्तथापरां ॥ १७ ॥
 स ददर्श मक्ताबाहून् रत्नसान् घोरदर्शनान् ।
 एकाक्षामेककणींश्च चललम्बस्तनोदरान् ॥ १८ ॥
 करालान् भयसक्थींश्च विकटान् वामनांस्तथा ।
 विद्वपान् बहुव्रपांश्च सुव्रपांस्तिग्मवर्चसः ॥ १९ ॥

विशाले राजमार्गे तु वथायथमवस्थितान् ।
 स्रग्विनो लिप्तकार्याश्च परमाभरणाम्बरान् ॥ २० ॥
 विवृत्तोरुशिरोग्रीवान् विकटानुत्कटानपि ।
 शक्तिभूलायुधान् काञ्चित् पट्टिशायुधधारिणः ■ २१ ॥
 धन्विनः खड्गिनश्चापि शतग्रीमुषलायुधान् ।
 परिधोत्तमरुस्तांश्च स ददर्श महाकपिः ।
 राजसान् शतशस्तस्त्रिमित्रास्ते मध्यमे स्थितान् ॥ २२ ॥

इत्यार्षे रामायणे सुन्दरकाण्डे लङ्काविचयो
 नाम दशमः सर्गः ■

सुन्दरकाण्डं

१८७

XI.

चन्द्रश्च सावित्र्यमिवास्य कुर्वन्
तारणणेर्मध्यगतो विराजन् ।
ज्योत्स्नावितानेन विचित्र्य लोकान्
अभ्युत्थितोऽनेकसकृत्सरश्मिः ॥ १ ॥
शङ्खप्रभं क्षीरमृणालगौरम्
उद्यत्तमाशां निशि भासयन्तं ।
ददर्श चन्द्रं स कपिप्रवीरः
पोद्भूयमानं सख्यतीव रुसं ॥ २ ॥
ततः ॥ मध्ये गतमंशुमन्तं
ज्योत्स्नावितानं मरुदुद्धतं ।
ददर्श वीरो दिवि भानुमन्तं
गोष्ठे कृषं मत्तमिव भ्रमन्तं ॥ ३ ॥
लोकस्य पापानि विशातयन्तं
मरुदधिं चापि समेधयन्तं ।
भूतानि सर्वाणि विराजयन्तं
ददर्श शोतांशुमश्रोदयन्तं ॥ ४ ॥
यथा हि लक्ष्मीर्भुवि मन्दरस्था
प्रभान्तेषु च पुष्करस्था ।

यथैव तथेषु च सागरस्था

तथा रराजैव निशाकरस्था ॥ ५ ॥

कुंसो यथा राजति पुष्करस्थः

सिंहो ■■■ राजति कन्दरस्थः

वीरो यथा राजति सङ्गरस्थो

रराज चन्द्रोऽपि तथाम्बरस्थः ॥ ६ ॥

सितः ककुद्दामिव तीक्ष्णशृङ्गो

महाबलः श्वेत इवोच्चशृङ्गः ।

कस्तीव जाम्बूनदबद्धशृङ्गो

रराज चन्द्रः परिपूर्णशृङ्गः ॥ ७ ॥

प्रकाशचन्द्रोदयरम्यदोषः

प्रवृत्तरत्नः पिशिताशिदोषः ।

रामाभिरामेरितचित्तदोषः

स्वर्गीयसोऽभूद्भगवान् प्रदोषः ॥ ८ ॥

तन्त्रीस्वनाः कर्णसुखाः प्रवृत्ताः

स्वपत्ति नार्यः पतिभिः सुवृत्ताः ।

नक्तंघराश्चापि तदा प्रवृत्ता

विकर्तुमन्यदुत्तरौद्रवृत्ताः ॥ ९ ॥

मत्तप्रमत्तानां समाकुलानि

रघ्याश्चभद्रासनसंकुलानि ।

सुन्दरकाण्डे

१८६

वीरश्रिया चापि समाकुलानि
ददर्श धीमान् विचरन् कुलानि ॥ १० ॥
परस्परं वाग्निरूपक्षिपन्ति
भुग्रांश्च पीनानभितः क्षिपन्ति ।
धूर्तप्रलापानभितः क्षिपन्ति
मत्ता यथान्योन्यमधिक्षिपन्ति ॥ ११ ॥
रक्षांसि रक्षांसि विनिक्षिपन्ति
गात्राणि कान्तासु च निक्षिपन्ति ।
ददर्श कान्ताश्च परिस्पृशन्ति
यथापथं चापि पुनः स्वपन्ति ॥ १२ ॥
महागतिर्जीतमदैर्धमद्भिः
संपूजितैर्लक्षणतः सुहृद्भिः ।
रराज रक्षोभिरभिश्चसद्भिः
ऋदो भुजङ्गैरिव निश्चसद्भिः ॥ १३ ॥
प्रधानबुद्धीन् रुचिरप्रधानान्
सच्छ्रद्धधानांस्तपसो निधानान् ।
नानाविधान् ब्रह्मसमादधानान्
ददर्श तस्यां पुरि यातुधानान् ॥ १४ ॥
निनिन्द दष्टा तु स तान् विवृषान्
ननन्द कांश्चिच्च पुनःसुवृषान् ।

नानागुणानात्मकुलानुद्वपान्

निष्ठावतो न्यायवतोऽनुद्वपान् ॥ १५ ॥

ततो वरार्हाः सुविशुद्धभावास्

तेषां स्त्रियस्तत्र महानुभावाः ।

प्रियस्य भावेषु ■ सक्तभावा

ददर्श तारा इव सुप्रभावाः ॥ १६ ॥

श्रिया ज्वलरीर्दयितोपगूढा

ददर्श काञ्चित् प्रमदा नवीढाः ।

लतास्तमालस्य नवप्रवृत्ता

यथा विरुद्धेः कुसुमोपगूढाः ॥ १७ ॥

अन्याः पुनर्हर्म्यतिलोपविष्टाः

काञ्चित् प्रियाङ्गेषु सुखोपविष्टाः ।

भर्तृप्रिया धर्मपथे निविष्टा

ददर्श काञ्चिन्मदनाभिविष्टाः ॥ १८ ॥

अपाश्रितान् काञ्चनराशिवर्णान्

तथा परार्द्धास्तरणियपूर्णान् ।

अपाश्रयान् काञ्चनचित्रवर्णान्

ददर्श वीरो हचिराङ्गवर्णान् ॥ १९ ॥

एवं स्त्रियो वै क्रमशोऽभिरामाः

सुप्रोतिपुक्ताः सुमनोऽभिरामाः ।

सुन्दरकाण्डं

१११

गृहे गृहे ताः स कुरिप्रवीरः
परिश्रमंस्तत्र ददर्श रामाः ॥ २० ॥
न त्वेव सीतां परमाभिज्ञातां
पथि स्थितां राजकुलप्रज्ञातां ।
लतां प्रफुल्लामिव साधुज्ञातां
ददर्श तन्वीमचिरप्रज्ञातां ॥ २१ ॥
सनातने धर्म्मे नि संनिविष्टां
रामे विष्णिं तां मदनाभि विष्टां ।
भर्तुर्मनश्चापि तथा प्रविष्टां
स्त्रीभ्यो वराभ्यश्च सतीं विशिष्टां ॥ २२ ॥
शोकान्वितामथुचितौष्ठकण्ठीं
वरां वराह्नी वरनिष्ककण्ठीं ।
अज्ञातपक्षामभिज्ञातकण्ठीं
वने प्रवृत्तामिव नीलकण्ठीं ॥ २३ ॥
अव्याक्तव्यामिव चन्द्रेखां
पांशुप्रदिग्धामिव हेमरेखां ।
क्षतप्रवृत्तामिव वाणरेखां
वायुप्रभिन्नामिव धूमरेखां ॥ २४ ॥
स तामपश्यन् ममुज्जेष्टस्य
रामस्य भार्या ज्ञयतां वरस्य ।

बभूव दुःखाभिरुतश्चिरस्य
 लेभे प्रसादं तथ बुद्धिरस्य ॥ २५ ॥
 प्रविश्य जाम्बूनदज्जालकाक्षं
 मणिप्रवेकामलज्जालकाक्षं ।
 पराञ्चरिन्नाकरमृद्धिमक्षं
 दशाननाक्षर्नगरं विभाक्षं ॥ २६ ॥

इत्यार्षे रामायणे सुन्दरकाण्डे प्रदोषवर्णना
 नाम एकादशः सर्गः ॥

XII.

स संक्षिप्यात्मनः कायं प्रविष्टोऽनुपलक्षितः ।
 रावणस्य पुरे गुप्तां मार्गिष्यन् जनकात्मजां ॥ १ ॥
 चित्तयामास हनुमान् राघवप्रियकाम्यया ।
 कपिप्रवीरो मनसा मुहूर्त्तं ध्याममास्थितः ॥ २ ॥
 कोदशे ब्रन्धने बद्धा मुक्ता वा स्वैरचारिणी ।
 कश्च रक्षति वैदेहीं कथं त्रया च सा भवेत् ॥ ३ ॥
 अदृष्टपूर्वा हि मया वैदेही जनकात्मजा ।
 इङ्गितैरनुमानैश्च मया ज्ञेया भविष्यति ॥ ४ ॥
 एतां बुद्धिं तदा कृत्वा हनुमान् मारुतात्मजः ।
 अन्विषेत् तदा सीतां रावणस्य पुरे शुभे ॥ ५ ॥
 गृहं स राजसेन्द्राणामुद्यानानि च वानरः ।
 वीक्षमाणो व्यचरत् प्रासादांश्चैव सर्वशः ॥ ६ ॥
 स पुप्त्रुवे महाविगः प्रहस्तस्य निवेशनं ।
 ततोऽन्यत् पुप्त्रुवे वेश्म महापाशस्य धीर्यवान् ॥ ७ ॥
 गत्वा मेघप्रतीकाशं कुम्भकर्णनिवेशनं ।
 विभीषणगृहं रम्भं प्रविवेश महाकपिः ॥ ८ ॥
 महोदरस्य च गृहं महाकायस्य चैव हि ।
 विगुञ्जिह्वस्य च तथा पुप्त्रुवे कपिकुत्तरः ॥ ९ ॥

शुकस्य ■ मरुवेगः सारणस्य तथैव ■ ।
 ततश्चेन्द्रजितो वेश्म ■ रुख्ययपः ॥ १० ॥
 उत्काजिह्वस्य च ततो जगाम भवनं कपिः ।
 रश्मिक्रीडस्य भवनं सूर्याक्षस्य तथैव हि ॥ ११ ॥
 धूम्राक्षस्य च सम्पातिर्भवनं मारुतात्मजः ।
 विव्रपाक्षस्य भीमस्य घसस्य प्रघसस्य च ॥ १२ ॥
 शुकनासस्य ■ कटस्य विकटस्य च ।
 रक्तसो लोमकूर्षस्य दंष्ट्रालङ्घस्वकर्णयोः ॥ १३ ॥
 गुह्योन्मत्तस्य मत्तस्य धजग्रीवस्य नादिनः ।
 विद्युदुत्काग्निजिह्वानां ■ रुस्तिमुखस्य च ॥ १४ ॥
 करालस्य पिशाचस्य शोणिताक्षस्य रक्तसः ।
 क्रममाणः क्रमेणैवं हनूमान् मारुतात्मजः ॥ १५ ॥
 तेषु तेषु पतन् वीरो भवनेषु मरुकाकपिः ।
 ऋद्धिमत्सु परामृद्धिं कृष्टः पश्यन् मुहुर्मुहुः ॥ १६ ॥
 सर्वेषां समतिक्रम्य भवनानि मरुकाकपिः ।
 आससाद् स लक्ष्मीवान् रक्तसेन्द्रनिवेशनं ॥ १७ ॥
 प्राकारेणार्कवर्णेन मरुता सुसमावृतं ।
 पुण्डरीकावतंसाभिः परिखाभिः परिष्कृतं ॥ १८ ॥
 स वीक्षमाणो भवनं परिचक्राम वानरः ।
 मणिरत्नसुसंपूर्णैस्तोरणैर्हर्मनिर्मितैः ॥ १९ ॥

सुन्दरकाण्डं

१६५

राज्ञतीभिश्च कक्षाभिः स्तम्भैर्हेममयैरपि ।
 महासन्निभैर्महामात्रिः प्रूरैश्च विगतश्रमेः ॥ २० ॥
 उपस्थितमसंहर्यैर्हृयस्यन्दनयायिभिः ।
 सिंहर्याघ्राजिनच्छन्नेर्दन्तकाञ्चनराजतेः ॥ २१ ॥
 घोषवद्विर्विचित्रैश्च सदानुचरितं रथैः ।
 स्वाह्युकारवषट्कारैर्ब्रह्मघोषैश्च नादितं ॥ २२ ॥
 भेरीमृदङ्गाभिरूतं शङ्खघोषनिनादितं ।
 नित्याकृतमहापूजं सदा पर्वसु राज्ञसैः ॥ २३ ॥
 समुद्रमिव गम्भीरं पर्वत्यमिव सस्वनं ।
 बहुवृषैर्विवृषैश्च मेघपर्वतसंनिभैः ॥ २४ ॥
 कुठारशूलासिधरैः शक्तितोमरपाणिभिः ।
 रक्षितं राज्ञसैर्घोरैः सिंहेरिव महाधनं ॥ २५ ॥
 महाजनसमापूर्णं हंसैः सर इवाकुलं ।
 विराजमानं बहुधा गजान्धर्यसंकुलं ॥ २६ ॥
 तं त्रिपिष्टपसंकाशमेकस्थं विश्वकर्मणा ।
 कृत्स्नस्य जगतः सारं नयनीतमिषोद्धृतं ॥ २७ ॥
 सुराणामसुराणां च दूरादपि भयंकरं ।
 सिंहर्यार्हूलसंपूर्णं किलासस्येव कन्दरं ॥ २८ ॥
 रावणस्य गृहं दृष्ट्वा स कपिः प्रूरसंमतः ।
 लङ्काभरणमित्येव तदामन्यत विस्मितः ॥ २९ ॥

श्रुततोमरकुस्तानां शक्तिमुद्गरधारिणां ।
 ददर्श च महामुत्सवं निष्यतसं ततो गृहात् ॥ ३० ॥
 ततः सुविहितान् कृष्टानीशादन्नान् सुविष्टितान् ।
 कुलीनान् वृषसंपन्नान् गजान् परगजारूढान् ॥ ३१ ॥
 निद्रितान् गजशिखायामिरावतसमश्रुतीन् ।
 मेघस्तनितनिर्घोषान् दुर्धर्षानमरैरपि ॥ ३२ ॥
 सकृन्मशी वद्विस्तत्र ताम्बूनदविभूषणान् ।
 हेमच्छत्रैरधिततांस्तरुणादित्यवर्चसः ॥ ३३ ॥
 कृतंश्च परमैन्यानां गृहे तस्मिन् ददर्श सः ।
 रक्तान् पीतान् सितान् नीलान् कुरींश्च स महाजवान् ॥ ३४ ॥
 शृङ्गकांस्तालवृद्धांश्च शोणान् पाटलरोमकान् ।
 मल्लिकान्नान् विट्पान्नान् क्रौञ्चपन्नान् मनोजवान् ॥ ३५ ॥
 शारदृक्षांश्च काम्बोजान् वाङ्मिकान् शुभलक्षणान् ।
 शुकामनांश्च तुरगानपश्यत् कपिसत्तमः ॥ ३६ ॥
 विस्मितो राजसेन्द्रस्य रावणस्य निवेशने ।
 स मन्दरनगप्रस्थं मयूरस्थनसंकुलं ॥ ३७ ॥
 धजधृष्टिभिराकीर्णं ददर्श भवनोत्तमं ।
 अनलरत्नसंपूर्णं मिथिजालसमावृतं ॥ ३८ ॥
 वीरनिहितकर्मानां गृहं भूतपतेरिव ।
 नानाविधमहाराजं परार्द्धासनभाजनं ॥ ३९ ॥

सुन्दरकाण्डं

११७

दृश्येच्च परमोदरेस्तेस्तेश्च मृगपक्षिभिः ।
 विविधैर्बहुसाहसैः परिपूर्णं समन्ततः ॥ ४० ॥
 यथायथं च मुख्याभिर्वरनारीभिरास्थितं ।
 अर्चिषा वररत्नानां तेजसा रवणस्य च ॥ ४१ ॥
 विराजमानं सततं रश्मिभक्तमिवांशुभिः ।
 मध्यासवकृतज्ञेदं मणिभाजनसंकुलं ॥ ४२ ॥
 मनोरममसंब्राधं कुवेरभवनोपमं ।
 महार्हास्तरणोपतेरुपेतं शयनोत्तमैः ॥ ४३ ॥
 विसृतागुरुभूषं च श्वेतमाल्यविभूषितं ।
 नृपुराणां ■ घोषेण काञ्चीनां निःस्वनेन च ॥ ४४ ॥
 मृदङ्गतालघोषिश्च सर्वतो विप्रणादितं ।
 कूटागारशतैर्युक्तं गन्धर्वनगरोपमं ॥ ४५ ॥
 स्त्रीविशैः स्त्रीसमाचरिर्ज्वलिताङ्गपयोधरैः ।
 उत्तश्चेतश्च धात्रद्विर्वृतं सश्वैर्मनोरमैः ॥ ४६ ॥
 ताम्बूनदमयान्येव भाजनान्यासनानि च ।
 भूषणानि च शुभ्राणि ददर्श कपिकुञ्जरः ॥ ४७ ॥
 शोभयन्ति च तद्देशं भ्रममाणा वरस्त्रियः ।
 यथा कैलासशृङ्गाणि शतशः किन्नरगणाः ॥ ४८ ॥
 विनीतजनसंब्राधं स्त्रीर्व्रशतशोभितं ।
 सुव्यूहकननं हनुमान् तद्विवेश मरुद्गुरुं ॥ ४९ ॥

XIII.

अथ श्रुत्वाव निनदं मेघानामिव गर्जतां ।
 शङ्खदुन्दुभिवाद्यानां तूर्यघोषविमिश्रितं ॥ १ ॥
 ततस्तं देशमागम्य श्रुश्रुवे ■■■ निस्वनः ।
 ददर्श पुष्पकं नाम विमानं काञ्चनप्रभं ॥ २ ॥
 अर्द्धयोजनविस्तारमर्द्धयोजनमायतं ।
 काञ्चनस्तम्भसंवाधं मणिकाञ्चनतोरणं ॥ ३ ॥
 मुक्ताजालप्रतिच्छन्नं सर्वकामफलदुमं ।
 नातिशीतं न धात्युज्जं सर्वतुमुखदं शुभं ॥ ४ ॥
 दिव्यं कामगमं दृष्ट्वा प्रबालाचिततोरणं ।
 आहरोरु रुश्मिष्ठो विमानं पुष्पकं मरुत् ॥ ५ ॥
 तस्यातीव वरिष्ठं च मध्ये विपुलमायतं ।
 ददर्श भवनश्रेष्ठं कनूमान् मारुतात्मजः ॥ ६ ॥
 हेमजालपरिच्छन्नं रुक्मवैदूर्यतोरणं ।
 सुगुप्तं राजसेन्द्रस्य बहुप्राकारशोभितं ॥ ७ ॥
 वयौ च तत्र सुरभिः पानमात्यानुलेपनैः ।
 दिव्यः संमूर्च्छितोऽगन्धो वृषवानिव मारुतः ॥ ८ ॥
 सुगन्धस्तं महासह्यं बन्धुं बन्धुरिवोत्थितः ।
 इत एकीत्युवाचैनं ■■■ स वामरं ॥ ९ ॥

ततः संप्रस्थितः शालां ददर्श मरुतीं शुभां ।
 रावणस्य मनःकान्तां कान्तामिव वरस्त्रियं ॥ १० ॥
 मणिसोपानविकटां हेमजालविराजितां ।
 स्फाटिकप्रावृततलां दत्तासाचितवृषकां ॥ ११ ॥
 मुक्तामणिप्रबालेश्च रोप्यचामीकरैरपि ।
 विभूषितैर्मणिस्तम्भैः समत्तादुपशोभितां ॥ १२ ॥
 समैर्ऋतुभिरत्युच्चैः सर्वतः समलंकृतैः ।
 स्तम्भैर्धजेस्तथात्युच्चैर्दिवं संप्रस्थितैरिव ॥ १३ ॥
 मरुत्या कुण्डयास्तोणीं पृथिवीलज्जगद्भया ।
 पृथिवीमिव विस्तीर्णीं सराष्ट्रगृहमालया ॥ १४ ॥
 उपेतां मत्तविरुग्दैर्दिव्यगन्धाधिवासितां ।
 परावर्शयन्नेर्जुष्टां रक्तोऽधिपतिषेवितां ॥ १५ ॥
 धूम्रामगुरुधूपेन विमलां कुंसपङ्क्तिभिः ।
 चित्रां पुष्पोपहारेण कल्माषीमिव सुप्रभां ॥ १६ ॥
 मनःप्रल्लादजननीं कर्णस्थायि प्रसादनीं ।
 कृच्छ्रोक्ताशशिनीं दिव्यां श्रियः संजननीमिव ॥ १७ ॥
 इन्द्रियाणीन्द्रिधार्थैश्च समं पञ्चभिरुत्तमैः ।
 तर्पयन्तीमिव मुहुः सदा रावणसेवितां ॥ १८ ॥
 राक्षसेन्द्रप्रभावेन श्रिया चातुलया तथा ।
 अर्चिर्भिर्भूषणानां च इवलन्तीमिव सर्वतः ॥ १९ ॥

स्वर्गीं ऽथ देवर्ताकां ऽथमिथं सिद्धिः परा भवेत् ।
 इति संचिन्तयामास बहुधा स विलोकयन् ॥ २० ॥
 ■■■ इवापश्यद्दीपांस्तत्र च काञ्चनान् ।
 धूर्तानिव मरुधूर्तैर्देवनेन पराजितान् ॥ २१ ॥
 कुथांश्चापश्यदासीना नानावर्णाम्बरस्रजः ।
 नारीः सक्षुप्तशस्तत्र नानावेशोऽऽवल्ग्विषः ॥ २२ ॥
 परावृत्तार्द्धरात्रे तु पाननिद्रावशं गतं ।
 क्रीडितोपरतं स्निग्धं प्रसुप्तं बहुधा तदा ॥ २३ ॥
 प्रसुप्तविरुगं चैव निःशब्दाम्बरभूषणं ।
 निःशब्दकुसुममरं बभौ पद्मवनं यथा ॥ २४ ॥
 तासां संवृतदंष्ट्राणि मीलितान्नाणि मारुतिः ।
 अपश्यत् पद्मगन्धीनि वदनानि स योषितां ॥ २५ ॥
 प्रबुद्धानीव पद्मानि तासां बुद्ध्वा क्षपात्यये ।
 तदा तु कुमुदानीव वदनानि विलोक्य सः ॥ २६ ॥
 इमानि वल्लपद्मानि नियतं प्रियणरूपदाः ।
 अम्बुजानीव कुल्लानि प्रार्थयन्ति पुनः पुनः ॥ २७ ॥
 इत्यमन्यत स श्रीमान् तान्यालोक्य मरुदकपिः ।
 मेने हि गुणतस्तत्तानि समानि सलिलोद्भवैः ॥ २८ ॥
 सा ■■■ शुश्रुभे शालाताभिः स्त्रीभिर्विराजिता ।
 शरदीव प्रसव्ना द्यौस्ताराभिरुपशोभिता ॥ २९ ॥

सुन्दरकाण्डं

२०३

ताभिः परिवृतः स्त्रीभिः शुश्रुभे राज्ञसेश्वरः ।

■ तारापतिः श्रीमांस्ताराभिरुपशोभितः ॥ ३० ॥

याशू च्यवन्तेऽम्बरात् ताराः काले काले निराकृताः ।

इमास्ताः संभ्रताः कृत्स्ना इति मेने हरिस्तदा ॥ ३१ ॥

ताराणामिषं हि व्यक्तं मरुतीनां शुभार्चिषां ।

प्रभावर्णः प्रसादश्च विरेजुस्तत्र योषितां ॥ ३२ ॥

व्यावृत्तशिरसस्तत्र प्रकीर्णाम्बरभूषणाः ।

यानव्यायामखिन्नाश्च निद्रापकृतचेतसः ॥ ३३ ॥

व्यामृष्टतिलकाः काश्चित् काश्चिदुद्भान्नूपराः ।

पार्श्वगलितरूराश्च काश्चित् परमयोषितः ॥ ३४ ॥

सुप्ताः सवसनाः काश्चित् काश्चिदामुक्तवाससः ।

व्याविद्धरसनोदामाः किशोर्य इव चापराः ॥ ३५ ॥

सुकुण्डलधराश्चान्या विचित्रमृदितलजः ।

गलेन्द्रमृदिताः फुल्ला लता इव मरूतवने ॥ ३६ ॥

चन्द्रांशुनिकराभाश्च हाराः कासाच्चिदुत्कटाः ।

स्तनमध्ये सुविन्यस्ता विरेजुर्हसपाण्डराः ॥ ३७ ॥

अपरासां च वैदूर्याः कादम्बा इव पक्षिणः ।

हेमसूत्राणि चान्यासां ■ इवाम्बुः ॥ ३८ ॥

मृदुघङ्गेषु कासाच्चिदयतः समुपस्थिताः ।

बभूवुर्भूषणानीव शुभा भूषणराजयः ॥ ३९ ॥

शंशुं कान्ताश्च कासाञ्चिन्मुखमारुतघटिताः ।
 उपर्युपरि वज्राणि व्याधूयसे पुनः पुनः ॥ ४० ॥
 वज्रलुगुश्चापि कासाञ्चित् कुण्डलान्यङ्गदामि च ।
 सुखमारुतकम्पेन मन्दं मन्देन घोषितां ॥ ४१ ॥
 काचिददर्शके लीना सुप्ता तत्र व्यराजत ।
 महानदीप्रकीर्णेव नलिनी प्रवमाश्रिता ॥ ४२ ॥
 कक्षागतविपञ्चीका शृशुभेऽन्यासितेक्षणा ।
 प्रसुप्ता कामिनी तत्र बालपुत्रेव वत्सला ॥ ४३ ॥
 पटलं चारुसर्वाङ्गी समालिङ्ग्य तथापरा ।
 चिरस्य रमणं लब्ध्वा परिघल्येव कामिनी ॥ ४४ ॥
 मदविन्याससंन्यस्ताः स्वप्रयुक्तास्तथापराः ।
 तेषु तेषु ■ भावेषु प्रसुप्तास्तनुमध्याः ॥ ४५ ॥
 प्रियङ्गुफलसंकाशैस्तनुमध्याः पयोधरैः ।
 मृदङ्गान् परिपीड्यान्याः सुप्ताः कमललोचनाः ॥ ४६ ॥
 आलिङ्ग्येषु तलान् कृत्वा प्रसुप्ताः परमाः स्त्रियः ।
 वेणुशय्याप्रवृत्ताश्च प्रसुप्ताः पानलेहिताः ॥ ४७ ॥
 भुजपार्श्वान्तरस्थेन मृदङ्गेन कृशोदरी ।
 पणवं ■ समालिङ्ग्य सुप्ता मदकृतश्रमा ॥ ४८ ॥
 डिण्डिमं परिगृह्यान्या तथैवासक्तगोमुखा ।
 प्रसुप्ता तरुणं वत्समुपगुक्ष्येव भान्निनी ॥ ४९ ॥

कलसं च समालिङ्ग्य प्रसुप्ता भाति भाविनी ।
 वसन्तपुष्पप्रथिता मालेव परिवर्जिता ॥५०॥
 काचिदुम्परं नारी भुजसंयोगपीडितं ।
 कृत्वा कमलपत्राक्षी प्रसुप्ता काममोहिता ॥५१॥
 कृत्वा पाणी तथान्योन्यं स्नानान्तरमुपाश्रितौ ।
 उपमृक्ष्यावलाः सुप्ता निद्रावेशपराजिताः ॥५२॥
 अन्या कमलपत्राक्षी पूर्णचन्द्रनिभानना ।
 वीणामालिङ्ग्य सुश्रोणी प्रसुप्ता मदविकृता ॥५३॥
 पणवेषु मृदङ्गेषु पीठिकासु तथैव ■ ।
 कुशास्तरणमुख्येषु तथा तालीयकेषु च ॥५४॥
 क्रीडितेनापराः क्लान्ताः क्लान्ता गीतेन चापराः ।
 नृत्येन चापराः क्लान्ताः प्रसुप्तास्तत्र योषितः ॥५५॥
 स्वभुजावुपशायान्याः परिकर्षोपशोभिताः ।
 अंशुकानि च सूक्ष्माणि सुसुप्तस्तत्र योषितः ॥५६॥
 अन्या वक्षसि चान्यस्यास्तस्याश्चाप्यपराः कुचे ।
 उरुपार्श्वकटीपृष्ठमन्योन्यं समुपाश्रिताः ॥५७॥
 परस्पराश्लेषिताङ्गयो मदस्तेरुवशानुगाः ।
 एकोक्तभुजाः सर्वाः सुसुप्तस्तत्र योषितः ॥५८॥
 अन्योन्यस्याङ्गसंस्पर्शित् प्रीयमाणाः सुमध्यानाः ।
 अन्योन्यभुजसूत्रेस्ताः स्त्रीमाला यथिता ■ ॥५९॥

मालैव यथिता सूत्रे शुश्रुभे मत्तषट्पदा ।
 लतानां माधवे मासि फुल्लानां वायुसेविते ॥ ६० ॥
 अन्योन्यमालाग्रथितं संसक्तकुसुमोच्चयं ।
 आसीद्वनमिवोद्भूतं स्त्रीवनं रावणस्य तत् ॥ ६१ ॥
 तासां निद्रावशवाच्च मूर्च्छितानां मदेन च ।
 पद्मिनीनां प्रसुप्तानां वृषमासीद्यथैव हि ॥ ६२ ॥
 तासामुच्छ्वासवालेन माल्थं वस्त्रं च गात्रतः ।
 नात्यर्थं स्पन्दते चित्रं प्राप्य मन्दमिवानिलं ॥ ६३ ॥
 सुचिरेणापि सुव्यक्तं न तासां योषितां तदा ।
 विवेकः शक्नोते कर्तुं भूषणेन्दीवरस्रजां ॥ ६४ ॥
 नृनागासुरदेत्यानां गन्धर्वीणां च योषितः ।
 रक्षसां चाभवन् कन्याः स हि तस्य परिग्रहः ॥ ६५ ॥
 तासां चन्द्रोपमेर्वक्त्रैः शुभिल्ललितकुण्डलैः ।
 व्यराजत विमानं तत्रभस्तारागणैरिव ॥ ६६ ॥
 नूपुरैरपविद्वेश्च वलयेश्चापि भास्वरैः ।
 हारैश्च हरिणाक्षीणां प्रकीर्णां शुश्रुभे मही ॥ ६७ ॥

■ तत्र काचित् प्रमदा प्रधाना

वृषेण वीर्येण च या न लब्ध्या ।

न चान्यकामा न तथान्यपूर्वा

ह्रीना ■ पाभृज्जनकात्मजायाः ॥ ६८ ॥

सुन्दरकाण्डं

२०५

न चाकुलीना न च क्लीनशूपा
नादक्षिणा नानुपचारयुक्ता ।
भार्याभवत् ■■■ क्लीनसञ्जा
न चान्यकामा न च कामक्लीना ॥ ६१ ॥
बभूव बुद्धिश्च कपीश्वरस्य
पदीदृशी राघवधर्मपत्नी ।
इमा ■■■ राक्षसनाथभार्याः
सुजातमस्या इति ज्ञातबुद्धिः ॥ ७० ॥
पुनश्च सोऽचित्तवदार्तद्वयो
ध्रुवं विशिष्टा गुणतो हि सीता ।
अर्थाय यस्याः कृतवान् महात्मा
लङ्केश्वरः कष्टमकार्यमेतत् ॥ ७१ ॥

इत्यार्षे रामायणे सुन्दरकाण्डे रावणभवनदर्शनं
नाम द्वादशः सर्गः ॥ अवरोधदर्शनं
नाम त्रयोदशः सर्गः ॥

XIV.

■ दिव्योपमं तत्र स्फाटिकं रत्नभूषितं ।
 निरीक्षमाणो हनुमान् ददर्श परमासनं ॥ १ ॥
 परमास्तरणास्तीर्णमाविकाजिमसंकृतं ।
 तस्य चैकतमे देशे नानारत्नविभूषितं ॥ २ ॥
 ददर्श पाण्डुरं हृत्तं ताराधिपतिसंभिम् ।
 दामभिर्वरमात्यानां समसाद्रुपशोभितं ॥ ३ ॥
 ततो जमीतसंकाशं प्रतप्तोत्तमकुण्डलं ।
 रोहिताक्षं मङ्गबाहुं मङ्गारजतवाससं ॥ ४ ॥
 लोहितेनानुलिप्ताङ्गं चन्दनेन सुगन्धिना ।
 संधारत्नमिवाकाशे तोयदं सतडिद्धनं ॥ ५ ॥
 वृतमाभरणैर्मुखीः सुदृढं कामत्रयिणं ।
 सवृक्षाक्षमुल्माख्यं प्रसुप्तमिव मन्दरं ॥ ६ ॥
 क्रीडित्वा विरतं राज्ञौ वराभरणभूषितं ।
 गन्धैश्च विविधैर्जुष्टं बरधूपोपधूपितं ॥ ७ ॥
 वीज्यमानं धरस्त्रीभिर्बालव्यजनपाणिभिः ।
 प्रियं नैर्ऋतकन्यानां राज्ञसीनां सुखावहं ॥ ८ ॥
 पीत्वा मधूनि विरतं तं ददर्श मङ्गाकपिः ।
 भास्वरे शयने वीरं प्रसुप्तं राज्ञसाधिपं ॥ ९ ॥

अङ्गनानां सकृन्नेन भूषितेन ॥ १० ॥
 वृतमालापशीलेन युक्तगीतानुवादिना ॥ १० ॥
 देशकालविधिज्ञेन युक्तवाक्यभिधायिना ।
 रत्नोपरमसंसुप्तं राज्ञसेन्द्रं महाबलं ॥ ११ ॥
 निश्चयसत्तं यथा नामं रावणं ध्यानरोत्तमः ।
 सकृत्सा परमोद्विग्नः सोपासर्पदभीस्ततः ॥ १२ ॥
 संबभौ राज्ञसेन्द्रस्य स्वपतः शयनोत्तमं ।
 गन्धकृस्तिनि संविष्टे यथा प्रस्रवणो गिरिः ॥ १३ ॥
 अथारोहणमासाद्य वेदिकासमाश्रितः ।
 सुप्तं राज्ञसशार्दूलं वीक्षां चक्रे महाकपिः ॥ १४ ॥
 काञ्चनाङ्गदण्डांश्च ददर्शास्य महात्मनः ।
 विक्षिप्तान् राज्ञसेन्द्रस्य भुजानिन्द्रधजानिव ॥ १५ ॥
 ऐरावतविषाणाग्रैरापीडितकृतव्रणान् ।
 वज्रोस्त्रिखिलपीनांशान् नानापुष्पपरिक्षितान् ॥ १६ ॥
 उन्नतांशान् समान् पीनान् संकृतान् भुजगायतान् ।
 विस्तीर्णे शयने शुभ्रे प्रस्रशीर्षानिवोरगान् ॥ १७ ॥
 शशलोहितकल्पेन शीतलेन सुगन्धिना ।
 चन्दनेन परार्धेन स्वनुलितान् सुतेजसः ॥ १८ ॥
 ब्राह्मंस्तस्य महाबाहोर्भुजगेन्द्राङ्गसंनिभान् ।
 वज्रवेदूर्यगर्भाणि श्रवणात्तेषु चैव हि ॥ १९ ॥

ददर्श तापनीथानि कुण्डलान्यङ्गदानि च ।
 पत्नीश्च प्रियभार्यस्य तस्य रत्नःपतेस्तदा ॥ २० ॥
 शशिप्रकाशवदना धरकुण्डलभूषिताः ।
 अस्त्रानमाल्याभरणाः सोऽपश्यदुपशायिनीः ॥ २१ ॥
 नृत्यवादित्रकुशला रत्नसेन्द्रभुजाङ्गमाः ।
 धराभरणसंक्रान्ताः स्त्रियोऽपश्यत् तथापराः ॥ २२ ॥
 श्यामावदाताः सुन्यस्ताः काश्चित् कृष्णा वराङ्गनाः ।
 काश्चित् काञ्चनवर्णाङ्गाः प्रमदास्तमुपाश्रिताः ॥ २३ ॥
 मदिरासवगन्धी च प्रकृत्वा सुरभिः शुभः ।
 तासां वदननिश्चासः सिधेवे रावणं तदा ॥ २४ ॥
 रावणाननसंपर्कात् काश्चिद्रावणयोषितः ।
 वदनानि सपत्नीनामुपाजिघ्रन् पुनः पुनः ॥ २५ ॥
 रत्यर्थं सक्तमनसो रावणे रावणस्त्रियः ।
 बाहुभिः परिरभ्येनमत्यर्थं निजुगूढिरे ॥ २६ ॥
 तासां मध्ये मङ्गाबाहुः शुश्रुभे रत्नसेश्वरः ।
 गोष्ठे मरुति मुख्यान्नां गवां मध्ये वृषः ॥ २७ ॥
 स रत्नसेन्द्रः शुश्रुभे ताभिः परिवृतः स्वयं ।
 करेणुभिर्महारण्ये परिकीर्णो द्विपः ॥ २८ ॥
 तस्य चोद्यात्तसंन्यस्ते शयानां शयने शुभे ।
 ददर्श त्रयसंपन्नां सुषेक्तां स कपिः स्त्रियं ॥ २९ ॥

सुन्दरकाण्डं

२०१

गौरीं कनकवर्णाभामिष्टामसः पुरेश्वरीं ।

■ मन्दोदरीं नाम शयानां शयनोत्तमे ॥ ३० ॥

ददर्श ब्रह्मदे नीले त्वलसीमिव वियुतं ।

मुक्तामणिसमायुक्तेर्भूषणैस्तत्प्रकाशिनैः ॥ ३१ ॥

भास्वरैर्भासयन्ती च स्वश्रिया भवनोत्तमं ।

स तां वीज्य मरुताब्जादुर्कनुमान् मारुतात्मजः ॥ ३२ ॥

तर्कयामास सीतिति वृषयौवनसंपदा ।

रूपेण मरुताविष्टो ननन्द च सुविस्मितः ॥ ३३ ॥

ततस्तां मारुतिश्चिन्तां व्यबधूय व्यवस्थितः ।

ब्रह्म चिन्तामपरां सीतां प्रति मरुतामतिः ॥ ३४ ॥

न रामेण वियुक्ता सा स्वतुमर्हति भाविनी ।

न भोक्तुं नाप्यलंकर्तुं न पानमुपसेवितुं ॥ ३५ ॥

नान्यं नरमुपस्थातुं सुराणामपि वासथं ।

न हि रामसमः कश्चिद्विद्यते त्रिदशेष्वपि ॥ ३६ ॥

कथं सीता मरुताभागा धर्मज्ञा धर्मधारिणी ।

कामयुक्तेन मनसा क्षुपतिष्ठेत रावणं ॥ ३७ ॥

इति वायुमुतस्तत्र धीमानालोचनापरः ।

इङ्गितैर्लज्जयामास नेयं सीतिति निश्चितं ॥ ३८ ॥

अन्येषमिति निश्चित्य भूयस्तामन्विषेय सः ।

पानभूमौ हरिश्चेष्टः सीतासंदर्शनोत्सुकः ॥ ३९ ॥

सर्वकामरसोपितां पानभूमिं महात्मनः ।
 ददर्श कपिशार्दूलस्तस्य रक्तःपतेर्गृहे ॥ ४० ॥
 मृगाणां मरुिषाणां ■ वसूलाणां ■ सर्वशः ।
 तत्र न्यस्तानि मांसानि पानभूमौ ददर्श सः ॥ ४१ ॥
 रौक्मेषु च विशालेषु भाजनेष्वर्द्धभक्षितान् ।
 ददर्श कपिशार्दूलो मयूरान् कुक्कुटांस्तथा ॥ ४२ ॥
 वराहबध्नीः सुकृता दधिसौवर्चस्लायुताः ।
 लेक्षमुष्मावचं पेयं फलानि विविधानि च ॥ ४३ ॥
 रागषाठवयोगांश्च विविधान् स ददर्श ह ।
 शर्करासवनाधीकं पुण्यासवफलासवं ॥ ४४ ॥
 तथामूलवणोपेतैर्गुडैः सह मिश्रितैः ।
 संपन्नरूपैर्बहुभिर्मसैः समुपपादितैः ॥ ४५ ॥
 गन्धैश्चूर्णैश्च माल्यैश्च विविधैश्च पृथक् पृथक् ।
 संतता शुशुभे भूमिर्बह्वैश्च विविधैस्तथा ॥ ४६ ॥
 सोऽपश्यच्छातकुम्भानि शीधोर्मणिमयानि च ।
 राजतानि ■ पूर्णानि भाजनानि महाकपिः ॥ ४७ ॥
 हिरण्यमयैश्च कर्कैर्भाजनैः स्फाटिकैरपि ।
 ताम्बूनदमयैश्चान्यैः सरकैरपि पूरितैः ■ ४८ ॥
 पानभूमिं तदाकीर्णी ददर्श कपिकुञ्जरः ।
 छाचिर्द्धावशेषाणि छाचित् पीतानि सर्वशः ॥ ४९ ॥

क्वचिन्नेव च पीतानि स पानानि व्यलोकयत् ।
 क्वचिद्द्रव्यांश्च विविधान् पानानि च क्वचित् क्वचित् ॥५०॥
 फलानि चार्द्धशेषाणि क्वचिन्निःशेषितानि च ।
 क्वचित् प्रभिन्नान् करकान् क्वचिदालोडितान् घटान् ॥५१॥
 क्वचित् संयुक्तमाल्यानि फलानि विविधानि ■ ।
 मृदितान्यपविडानि गन्धवत्ति तथैव च ॥५२॥
 स्रजश्च विविधाश्चित्रा विप्रकीर्णा ददर्श सः ।
 चन्दनस्य च दिव्यस्य शीघ्रोश्च मधुरस्य च ॥५३॥
 प्रवक्षी सुरभिर्वीयुर्विमाने पुण्यके तथा ।
 एवं सर्वमशेषेण रावणान्तःपुरं कपिः ॥५४॥
 अन्विषेष्ट महातेजा न चापश्यत् स ज्ञानकीर् ।
 जगामाथ ततश्चिन्तां धर्मशङ्करशङ्कितः ॥५५॥
 परदारारोधस्य सुप्तस्य च निरीक्षणं ।
 इदं खलु ममात्यर्थं धर्मलोपो भविष्यति ॥५६॥
 न हि मे परदाराणां दृष्टिर्विषयवर्तिनी ।
 अयं चात्र मया दृष्टः परदारपरिग्रहः ॥५७॥
 तस्य प्रादुरभूच्चिन्ता पुनरेव महात्मनः ।
 निश्चितैकान्तचित्तस्य कार्यानिश्चयदर्शिनिः ॥५८॥
 कामं दृष्ट्वा मया सर्वा विस्तराद्भावणस्त्रियः ।
 न च मे ■■■ विनिश्चिद्वैकृत्यमुपलभ्यते ॥५९॥

मनो हि हेतुः सर्वेषामिन्द्रियाणां प्रवर्तने ।
 शुभाशुभास्त्ववस्थासु ■ मे सुखवस्थितं ॥ ६० ॥
 न चान्यत्र मया शक्या वेदेही परिमार्गितुं ।
 स्त्रियो हि स्त्रीषु दृश्यन्ते सदा संपरिमार्गणे ॥ ६१ ॥
 यस्य सखस्य या योनिस्तस्यां तत् परिमृग्यते ।
 न शक्या प्रमदा नष्टा मृगीषु परिमार्गितुं ॥ ६२ ॥
 तदिदं मार्गितं तावद्विश्रुद्धेनाक्षरान्मना ।
 रावणान्तःपुरं सर्वं दृश्यते ■ तु ज्ञानकी ॥ ६३ ॥
 देवगन्धर्वकन्याश्च नागकन्यास्तथैव च ।
 यक्षराक्षसकन्याश्च दृश्यन्ते न तु ज्ञानकी ॥ ६४ ॥

ततः ■ मध्ये भवनस्य मारुतिरू
 लतागृकांश्चित्रगृकान् निशागृकान् ।
 विचिन्त्य सीतां प्रतिदर्शनोत्सुको
 न धैव तामैक्षत चारुदर्शनां ॥ ६५ ॥

स चिन्तयामास मकाकपिस्तदा
 प्रियामवीक्षमाणा रघुनन्दस्य ।
 ध्रुवं न सीता ध्रियते यतो हि मे
 विचिन्वतो दर्शनमेति नैव सा ॥ ६६ ॥

■ राजसानां प्रवरेण चाञ्चला
 स्वशीलसंरक्षणतत्परा सती ।

सुन्दरकाण्डं

२१३

घनेन भूनं प्रतिरौद्रकर्मणा

कृता भवेदार्पयथे व्यवस्थिताः ॥ ६७ ॥

विद्वपद्वपा विकृता विवर्षसो

मलानना दीर्घविद्वपदर्शनाः ।

समोक्ष्य सा राजसराज्ञयोषितो

भयाद्विपन्ना ज्ञनकात्मज्ञायवा ॥ ६८ ॥

सीतात्मदृष्ट्वा क्लान्वाप्य पौरुषं

विकृत्य कालं सकृ बान्धवेश्विरं ।

न मेऽस्ति सुग्रीवसमोपज्ञा गतिः

सुतीक्ष्णादण्डो बलवान् किं धानरः ॥ ६९ ॥

इत्यार्षे रामायणे सुन्दरकाण्डे ■■■ः पुरदर्शनिं

नाम चतुर्दशः सर्गः ॥

दृष्टमक्षःपुरं सर्वं दृष्ट्वा रावणयोषितः ।
 न सीता दृश्यते साध्वी कृथा ज्ञातो मम श्रमः ॥ १ ॥
 किन्तु मां वानराः सर्वे गतं वक्ष्यन्ति श्रुष्मिणः ।
 गत्वा तत्र त्वया वीर कृतं किं तद्विवक्षितं ॥ २ ॥
 अदृष्ट्वा किं प्रवक्ष्यामि तामरं जनकात्मजां ।
 किन्तु वक्ष्यत्यसौ वृद्धो जाम्बवानङ्गदक्ष सः ॥ ३ ॥
 गतं पारं समुद्रस्य लङ्घनं व्यर्थकं मम ।
 पुनः प्रायमुपेक्ष्यति नूनं किं गतिरीदृशी ॥ ४ ॥
 अनिर्वेदः श्रियो मूलमनिर्वेदः परं सुखं ।
 अनिर्वेदो हि सततं सर्वार्थेष्वनुवर्तते ॥ ५ ॥
 करोति सफलं ज्ञानोर्ज्ञीवितं क्षण्यज्ञेष्वपि ।
 तस्मादनिर्वेदकरं धनं कर्तास्म्यनुत्तमं ॥ ६ ॥
 भूयस्तावद्विचेष्ट्यामि न विचयः कृतः ।
 इति कृत्वा मतिं हनूमान् मारुतात्मजः ॥ ७ ॥
 आपानशाला विविधास्तथा पुष्पगृहाणि च ।
 चित्रशालाश्च विविधा भूयः क्रीडागृहाणि च ॥ ८ ॥
 निष्कुटान्तरिक्षाश्च विमानानि च सर्वशः ।
 उन्पतन् निपतन्श्चापि तिष्ठन् गच्छन् पुनः क्वचित् ॥ ९ ॥

द्वाराणि समुपावृण्वन् कपाटान्यवघट्टयन् ।
 प्रविशन् निष्पतंश्चैव उत्पतन् निपतन्नपि ॥ १० ॥
 स कपिः शोधसंचारी प्रमञ्जन इवापरः ।
 चतुरङ्गुलमात्रः सन् परिवश्राम वानरः ॥ ११ ॥
 न हि यत्रागतिस्तस्य सोऽवकाशो न विद्यते ।
 रावणात्तःपुरे तस्मिन् न किञ्चिन्न चचार सः ॥ १२ ॥
 प्राकारान्तरस्थाश्च वेदिकाश्चैत्यसंश्रयाः ।
 श्रवणाणि पुष्करिण्याश्च समस्तास्तेन वीक्षिताः ॥ १३ ॥
 राज्ञस्यो विविधाकाराः सुव्रूपा विकृतास्तथा ।
 दृष्ट्वा हनुमता तत्र न त्वेव जनकात्मजा ॥ १४ ॥
 त्रूपेणाप्रतिमा लोके श्रेष्ठा विद्याधरस्त्रियः ।
 दृष्ट्वा हनुमता तत्र न सा जनकनन्दिनी ॥ १५ ॥
 ■■■ राज्ञसेन्द्रेण देवकन्या बलादृताः ।
 दृष्ट्वा हनुमता तत्र न सा दशरथसुता ॥ १६ ॥
 अपश्यंस्तां महाबाहुः पश्यन्नन्या वरस्त्रियः ।
 विषसाद् तदा तत्र हनुमान् मारुतात्मजः ॥ १७ ॥
 अवतीर्य विमानाश्च चिन्तयामास दुःखितः ।
 प्रकाशमिह न स्थातुं शक्यते राज्ञसालये ॥ १८ ॥
 राजा हि रावणः क्रूर इति संचिन्त्य बुद्धिमान् ।
 परिक्रम्य ततो दीनः पुनर्थानमुपागमत् ॥ १९ ॥

ततो लङ्कां प्रयत्नेन विचिन्त्य पवनात्मजः ।
 रजन्यामर्द्धशेषायां प्राकारे निषसाद् सः ॥ २० ॥
 निराशो मोघसंकल्पश्चिन्तयन् विविधा गतीः ।
 विक्रासः सागरं क्रासो मग्नश्चिन्तामहार्णवे ॥ २१ ॥
 स बद्धेन मनसा प्राकारस्थो महाकपिः ।
 अपश्यन् ज्ञानकीं सीतां विललाप सुदुःखितः ॥ २२ ॥
 यत्कृते वानराः सर्वे विस्मिताः सर्वतो दिशः ।
 वयं चाप्रतिमं तीर्णाः सागरं मकराक्षयं ॥ २३ ॥
 तां न पश्यामि वेदेकीं धर्मज्ञां धर्मदर्शिनीं ।
 सीतां कमलपत्राक्षीं रामस्य मरुषीं प्रियां ॥ २४ ॥
 न सन्ति भुवि शैला वा सरितः काननानि वा ।
 येष्वर्थाः ॥ प्रयत्नेन मार्गिता चरता मया ॥ २५ ॥
 इह सम्याग्निना सीता रावणस्य निवेशने ।
 आख्याता गृध्राक्षेन न च पश्यामि मैथिलीं ॥ २६ ॥
 क्षिप्रमुत्पततो मन्ये सीतामादाय रुक्षसः ।
 प्रच्युता रावणस्याङ्गादक्षरा पतिता भुवि ॥ २७ ॥
 तस्या वा द्विष्यन्मांसायाः पथि सिद्धनिषेविते ।
 शङ्के हृदयमार्पीयाः स्फुटितं प्रेक्ष्य रावणं ॥ २८ ॥
 रावणस्योरुवेगेन भुजयोः पीडनेन च ।
 तथा मन्ये विशास्ताख्या जीवितं त्यक्तमर्थया ॥ २९ ॥

सुन्दरकाण्डे

२१७

उपर्युपरि वा नूनं सागरं क्रमतस्तदा ।
 विचेष्टमाना पतिता समुद्रे ज्ञानकी ध्रुवं ॥ ३० ॥
 अथ क्षुब्धेण तेन रत्नसौ शक्तिमात्मनः ।
 अखन्धुर्भजिता सीता रावणेन तपस्विनी ॥ ३१ ॥
 रत्नसेन्द्रस्य पत्नीभिरसितेक्षणा ।
 अदृष्टा दृष्टचित्ताभिर्भजिता जनकात्मजा ॥ ३२ ॥
 अथवा चन्द्रसंकाशं वज्रमुत्स्रवत्कुण्डलं ।
 रामस्य चिन्तयन्ती सा पञ्चलं कृपणा गता ॥ ३३ ॥
 सा राम तत्त्वमणेत्येवं कायोद्धा इति चासकृत् ।
 विलप्य बद्धं वैदेही मृतावश्यं तपस्विनी ॥ ३४ ॥
 अथवा निक्षिता मन्ये रावणस्य निवेशने ।
 छाचिल्लालयते बाला पञ्जरस्थेव सारिका ॥ ३५ ॥
 जनकस्य कुले ज्ञाता रामपत्नी यशस्विनी ।
 कथमुत्पलपत्राक्षी रावणस्य वशं गता ॥ ३६ ॥
 विनष्टा वा प्रनष्टा वा भजिता वापि मैथिली ।
 रामस्य प्रियभार्यस्य न निवेदयितुं क्षमं ॥ ३७ ॥
 निवेद्यमाने दोषः स्यान्नादोषमनिवेदनं ।
 कथं नु खलु कर्तव्यं व्यसनं खल्विदं मरुत् ॥ ३८ ॥
 यदि सीतामदृष्ट्वाहं वानरेन्द्रपुरीमितः ।
 गमिष्यामि ततः की मे पुरुषार्थो भविष्यति ॥ ३९ ॥

किं मां वक्ष्यति सुग्रीवो हस्यो वा समागताः ।
 किष्किन्धां समनुप्राप्तौ तौ वा दशरथात्मजौ ॥ ४० ॥
 गत्वा तं यदि काकुत्स्थं वक्ष्यामि परमप्रियं ।
 न दृष्ट्वा मैथिलीत्येवं तदा त्यज्यति जीवितं ॥ ४१ ॥
 परुषं दारुणं लुद्रं क्रूरमिन्द्रियतापनं ।
 सीतानिमित्तं स श्रुत्वा दुर्वाच्यं न भविष्यति ॥ ४२ ॥
 तं तु कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा रामं पञ्चत्वमागतं ।
 भृशानुरक्तो मेधावी न भविष्यति लक्ष्मणः ॥ ४३ ॥
 भरतो मातरश्चैव शत्रुघ्नश्च मरिष्यति ।
 यदि गच्छाम्यहं सीतामदृष्ट्वा जनकात्मजां ॥ ४४ ॥
 कृत्स्नस्यैवैवाकुर्वंशस्य नाश एव भवेद्भुवं ।
 कृतज्ञः सत्यसंधश्च सुग्रीवः प्रवगेष्टरः ॥ ४५ ॥
 रामं कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा राज्ञा त्यज्यति जीवितं ।
 भीममारोपणं व्यक्तं भविष्यति मयि गते ॥ ४६ ॥
 दुर्बला व्यथिता दीना रुमा तस्य मरिष्यति ।
 पीडिता भर्तृशोकेन भार्या चैव पतिव्रता ॥ ४७ ॥
 भर्तृजेन च दुःखेन पीडिता शोककर्षिता ।
 पञ्चत्वगमने राज्ञस्तारायि न भविष्यति ॥ ४८ ॥
 मातापितृवियोगेन सुग्रीवश्च सनेन च ।
 कुमारोऽप्यङ्गदः कस्माद्भारयिष्यति जीवितं ॥ ४९ ॥

सात्त्वेन तु प्रदानेन मानेन च यशस्विना ।
 पालिताः कपिरात्रेण देहं त्यज्यन्ति वानराः ॥ ५० ॥
 गिरीणां वनषण्डेषु नदीतीरेषु वा पुनः ।
 क्रीडां नानुभविष्यन्ति समेत्य कपिकुञ्जराः ॥ ५१ ॥
 सपुत्रदाराः सामान्या रामव्यसनमूर्क्षिताः ।
 शैलाग्रात् प्रपतिष्यन्ति समेत्य कुरिषुङ्गवाः ॥ ५२ ॥
 घोरं तु वैशमं मन्ये गते मयि भविष्यति ।
 इक्ष्वाकुकुलनाशश्च सर्वेषां च वनौकसां ॥ ५३ ॥
 सोऽहं वै न गमिष्यामि सुग्रीवस्य पुरीमितः ।
 एतावन्तं विनाशं हि न द्रष्टुमर्हमुत्सहे ॥ ५४ ॥
 सागरानूपदेशे च बहुमूलफलान्विते ।
 चिनां कृत्वा प्रवेक्ष्यामि समिद्धं ज्ञातवेदसं ॥ ५५ ॥
 प्रविष्टस्य हि मे नूनं स्वदेहं साधयिष्यतः ।
 शरीरं भक्षयिष्यन्ति श्वापदाश्च वयांसि च ॥ ५६ ॥
 इदमत्यसुखं प्राप्य निश्चितं मनसो हि मे ।
 श्रपो वापि प्रवेक्ष्येऽहमदृष्ट्वा जनकात्मजां ॥ ५७ ॥
 तापसो वा भविष्यामि वृक्षमूलफलाल्शनः ।
 न तु प्रतिगमिष्यामि तामदृष्ट्वा शुभाननां ॥ ५८ ॥
 इति चित्तासमापन्नः सीतामनधिगम्य सः ।
 ध्यानशोकपरीताङ्गस्तस्थौ च विमनाः कवपि ॥ ५९ ॥

स तु शोकसमाविष्टः प्राकारस्थो मरुत्कपिः ।
 पुष्पिताग्रानथापश्यदेकत्र विविधान् दुमान् ॥ १ ॥
 सालानशोकानन्यांश्च घम्पकानतिमुत्तकान् ।
 ददर्श नागपुष्पांश्च चूतान् कपित्थकानपि ॥ २ ॥
 तां तु दृष्ट्वा मरुत्बाहुश्शोकवनितां शुभां ।
 क्षिप्रयामास मेधावी हनुमान् मारुतात्मजः ॥ ३ ॥
 अशोकवनिता कीयं मरुती सुमरुतादुमा ।
 इमामपि विचेष्टामि न क्षेप्य विचिता मया ॥ ४ ॥
 अथ धैर्यं समालम्ब्य प्रमृज्याश्रूणि वानरः ।
 ज्यामुक्त इव नाराचः पुष्पवेऽशोकवाटिकां ॥ ५ ॥
 स गत्वा वेगवान् केगादलवान् मारुतात्मजः ।
 ततः पादपसंकीर्णं लताशतसमावृतां ॥ ६ ॥
 अशोकवनितां स्फुरितां प्रविवेश मरुत्कपिः ।
 स प्रविश्य विचित्रां तां विहगैरुपशोभितां ॥ ७ ॥
 रात्रिः काञ्चनेश्चैव पादपैरनुसंतां ।
 विहगैर्मृगसंधैश्च विचित्रां चित्रकाननां ॥ ८ ॥
 अचिरौदितसूर्याभामयश्चन्मारुतात्मजः ।
 कोकिलैर्भृङ्गराजैश्च मत्तैर्नित्यनिषेवितां ॥ ९ ॥

वृतां नानाविधैर्वृजैः पुष्पोपगफलोपमैः ।
 प्रकृष्टमुदिते काले मृगयन्निनिषेविते ॥ १० ॥
 मत्तवर्हिणचक्राङ्गे वसन्ते कामदीपनं ।
 मार्गमाणो वरारोकां राजपुत्रीमनिन्दितां ॥ ११ ॥
 सुखप्रसुप्तान् विदग्धान् बीधयामास वानरः ।
 अत्यतद्विद्विज्जगणैः पक्ष्मवातसमुद्धताः ॥ १२ ॥
 अनेकवर्णास्तरुभिर्विमुक्ताः पुष्पवृष्टयः ।
 तत्रावकीर्णः शुश्रुभे हनुमान् मारुतात्मजः ॥ १३ ॥
 अशोकवन्निकामध्ये यथा पुष्पमयो गिरिः ।
 दिशः सर्वा विधावल्लं वृक्षषण्डगतं कपिं ॥ १४ ॥
 दृष्ट्वा भूतानि सर्वाणि वसन्तमिव मेनिरे ।
 दुमेभ्यः पतितैः पुष्पैरवकीर्णो पृथगुधैः ॥ १५ ॥
 रराज वसुधा तत्र प्रमदेव विभूषिता ।
 तरस्विना तरुगणास्तरसा संप्रकम्पिताः ॥ १६ ॥
 पुष्पवृष्टिमवर्षस्ते विचित्रां कपिना धृताः ।
 निर्वृतपर्णशिखराः कीर्णपुष्पफलदुमाः ॥ १७ ॥
 विज्जिप्तवस्त्राभरणा धूर्त्ता इव पराजिताः ।
 हनुमता वेगवता कम्पितास्ते नगोत्तमाः ॥ १८ ॥
 पर्णपुष्पफलान्याशु मुमुचुः फलशालिनः ।
 विहङ्गसङ्गहीनाश्च फलपुष्पविनाकृताः ॥ १९ ॥

नापुण्यस श्रियं वृत्ता निराशा इव निर्धनाः ।
 बभूवुर्गमाः सर्वे मार्गतेन विनिर्धुताः ॥ २० ॥
 विधृतवेशा प्रमदा मृदितवर्णिकाः ।
 क्रीडनाद्वाति विरता नखदस्ताभिविन्नता ॥ २१ ॥
 तथा लाङ्गूलरुस्ताभ्यां चरणभ्यां च मर्दिताः ।
 बभूवाशोकवनिक्ता भग्नप्रवरपादपा ॥ २२ ॥
 स तत्र मणिभूमीश्च काञ्चनीश्च महाकपिः ।
 तथा रत्नभूमीश्च विचचार समाहितः ॥ २३ ॥
 वापीश्च विविधाकाराः पूर्णाः परमवारिणाः ।
 प्रसन्नमलितलाश्चान्या नलिनीः फुल्लपङ्कजाः ॥ २४ ॥
 महार्कमणिमोपानैरुपपन्नास्ततस्ततः ।
 मणिप्रबालसिकताः स्फाटिकास्तर्कुट्टिमाः ॥ २५ ॥
 काञ्चनैस्तरुभिसित्रैस्तीरजैरुपशोभिताः ।
 फुल्लपद्मोत्पलवतीश्चक्रवाकोपशोभिताः ॥ २६ ॥
 मत्तकारण्डवाकीर्णा कंससारसनादिताः ।
 दीर्घाभिर्दुमयुक्ताभिः सरोभिश्च ततस्ततः ॥ २७ ॥
 लताशतैर्वततामवतानशतैस्तथा ।
 लतामृद्वनोपेतां कर्षीरवनासरां ॥ २८ ॥
 तामम्बुधरसंकाशैः प्रवृद्धशिखरैः शुभैः ।
 विचित्रकूटद्वैपैश्च पर्वतरुपशोभितां ॥ २९ ॥

सुन्दरकाण्डं

२२३

शिलागृहपरिजितां नानागृहसमावृतां ।
 ददर्श वनमध्यां नदीं निर्हृदिनीं कपिः ॥ ३० ॥
 अङ्गादिव समुत्पत्य प्रियस्य कुपितां प्रियां ।
 बालपल्लवशाखायां स ददर्श नगोत्तमे ॥ ३१ ॥
 क्रीडन्तीं दोलया लुष्टां प्रमदामिव सुन्दरीं ।
 पुनरावर्तमानां च ददर्श सरितं कपिः ॥ ३२ ॥
 प्रमत्तामिव कान्तस्य कान्तां च पुनरागतां ।
 नदीस्तत्र नानाद्विजगणायुताः ॥ ३३ ॥
 ददर्श कनुमान् वीरो नदद्विर्विक्रैः शुभैः ।
 कृत्रिमां च नदीमन्यां पूर्णां शक्तिन वारिणा ॥ ३४ ॥
 मणिप्रबालसोपानां मुक्तामिश्रितबालुकां ।
 प्रासादेः सुमहद्विश्च मुक्तैर्विश्चकर्मणा ॥ ३५ ॥
 काञ्चनैः पर्वतैश्चैव कृत्रिमैरुपशोभितां ।
 ये केचित् प्रादयास्तत्र पुण्यापगफलोपगाः ॥ ३६ ॥
 मुच्छ्रा विविधाकाराः सर्वे मौघर्षविदिकाः ।
 दिव्याभिर्बहुपुण्याभिर्लताभिरनुवेष्टिताः ॥ ३७ ॥
 वीजमाणश्च तत्रासौ मार्गमाणश्च मैथिली ।
 अवेक्षमाणो भूमिं च सर्वतः सोऽन्ववेक्षत ॥ ३८ ॥
 सुसंमृष्टेषु देशेषु सुमृष्टमणितोरणं ।
 ददर्श विविधाकारं मणिकाञ्चनवेदिकं ॥ ३९ ॥

तथा विचरतस्तस्य तद्वनं पुष्पिनदुमं ।
 मार्गमाणस्य वैदेही व्यतीयाय विभावरं ॥ ४० ॥
 पटङ्गवेदविदुषां क्रतुप्रवरयाजिनां ।
 शुश्राव ब्रह्मघोषं च तूर्यघोषं च मारुतिः ॥ ४१ ॥
 मुक्ता विरुङ्गाः स्थानानि ययुः पद्मसरांसि वै ।
 बोधयित्वा शुभैर्षावैः कामिनोमिव कामुकः ॥ ४२ ॥
 सोऽपश्यद्गमिभागांश्च तत्र प्रसवणानि च ।
 तथा सुवर्णवृक्षांश्च सीवर्णकुसुमच्छदान् ॥ ४३ ॥
 तेषां दुमाणां प्रभया मेरोरित्थं समप्रभः ।
 अमन्यत मङ्गतेजाः काञ्चनोऽस्मीति मारुतिः ॥ ४४ ॥
 तान् काञ्चनांस्तरुगणान् मारुतेन समीरितान् ।
 किङ्किणीशतनिर्घोषान् ददर्श पद्मनात्मजः ॥ ४५ ॥
 ततां प्रवर्तिस्तरुणैः पत्रैश्च बहुभिर्वृतां ।
 काञ्चनो शिंशपामिकां ददर्श मङ्गतो कपिः ॥ ४६ ॥
 तेषां काञ्चनवृक्षाणां मध्ये ज्ञातं मङ्गदुमं ।
 प्रवृद्धं शिंशपावृजं पुष्पे तं मङ्गाकपिः ॥ ४७ ॥
 आप्नोत्य कनुमान् कीरो ददर्श रुचिरप्रभां ।
 वृतां हेममयीभिश्च वेदिकाभिः समस्ततः ॥ ४८ ॥
 सुपुष्पितायां रुचिरां तरुणाङ्गुकोमलां ।
 समारुह्य मङ्गतेजाः शिंशपां तामचिसयन् ॥ ४९ ॥

सुन्दरकाण्डे

२२५

इतो द्रक्ष्यामि वैदेकीं रामदर्शनत्नालसां ।
 इतश्चेतश्च दुःखितां संपतन्तीं यदृच्छया ॥ ५० ॥
 निरुद्धां परमोद्धृतां वाण्यापिकृतलोचनां ।
 मृगेण हरिणीं क्रीणां मृगराजवशामिव ॥ ५१ ॥
 अशोकवनिका क्रीणं दृढं रम्या दुरात्मनः ।
 काञ्चनैरावृता वृक्षैर्बहुभिः सुमनोहरैः ॥ ५२ ॥
 चम्पकैः सरलैश्चैव शोभिता चन्दनेस्तथा ।
 लताभिश्च सुपुष्पाभिर्माल्यैश्च जलजेस्तथा ॥ ५३ ॥
 इयं च नलिनी रम्या द्विजसंघनिषेविता ।
 इह सा राममक्षिणी नूनमेष्यति ज्ञानकी ॥ ५४ ॥

एवं तु मत्वा कनुमान् मरुतात्मा
 परीक्षमाणो मनुजेन्द्रपत्नीं ।
 अवेक्षमाणश्च ददर्श सर्वं
 सुपुष्पिते पत्रघने निलीनः ॥ ५५ ॥

इत्यार्षे रामायणे सुन्दरकाण्डे प्राकारस्थकनूनसिद्धि
 नाम पञ्चदशः सर्गः — अशोकवनिकाप्रवेशो
 नाम षोडशः सर्गः ॥

XVII.

परीक्षमाणस्तत्राथ मार्गमाणश्च ज्ञानकीं ।
 अथश्यदूभिभागांश्च सर्वतः सुसमाहितान् ॥ १ ॥
 सुसंमृष्टेषु देशेषु विन्यस्तान् मणिवेदिकान् ।
 ददर्श कनुमांस्तत्र मणिकाञ्चनराजतान् ॥ २ ॥
 संतानकलनाभिश्च पादपाननुवेष्टितान् ।
 मृजतः पुष्पवर्षाणि जमीतानिव वर्षतः ॥ ३ ॥
 केशरांश्चाप्यशोकांश्च तथा शाल्मलिकिंशुकान् ।
 ज्वलनार्कनिभान् फुल्लान् समस्तादनुशोभिनः ॥ ४ ॥
 शातकुम्भप्रभाः केचित् केचिदग्निशिखोपमाः ।
 नीलाञ्जननिभाः केचित् तत्राशोकाः समस्ततः ॥ ५ ॥
 नन्दनं विविधोद्यानं धनं चैत्ररथं तथा ।
 अतिवृद्धमधिन्यं च दिव्यं रम्यं श्रिया वृतं ॥ ६ ॥
 द्वितीयमिव चाकाशं पुष्पज्योतिर्गणावृतं ।
 पुष्परत्नशतैश्चित्रैः पञ्चमं सागरं ॥ ७ ॥
 स तन्नन्दनसंकाशं मृगपक्षिनिषेवितं ।
 रुम्यप्रासादसंबाधं कोकिलोत्कृजनादितं ॥ ८ ॥
 पुष्पितोत्पलपद्माभिर्वापीभिरुपशोभितं ।
 बह्मसनगृहोपेतं बहुभूमिशतेवृतं ॥ ९ ॥

सुन्दरकाण्डं

२२७

लतावितानेर्विविधैः पुष्पैरवनतदुमं ।
 तथा गुल्मसरक्षैश्च सर्वतः समलंकृतं ॥ १० ॥
 दिव्यैः सर्वर्तुकुसुमैः फलवद्भिश्च पादपैः ।
 दिव्यगन्धरसस्पर्शैः शोभितं संप्रपुष्पितैः ॥ ११ ॥
 पुष्पितानामशोकानां प्रभां सूर्योदयं प्रति ।
 प्रदीप्तमिव तत्रस्थो मारुतिः समुदेक्षत ॥ १२ ॥
 निष्पत्रशाखाश्च नगाः क्रियमाणे इवापरे ।
 निष्पतद्भिश्च शतशश्छिन्नैः पुष्पावतंसकैः ॥ १३ ॥
 घामूलात् पुष्पनिचितैरशोकैः शोकनाशनेः ।
 पुष्पभारातिभारेण स्पृशद्भिरिव मेदिनीं ॥ १४ ॥
 शरत्तैः कर्णिकारैश्च किंशुकैश्च सुपुष्पितैः ।
 स देशो भ्रमरायोगः प्रदीप्त इव लक्ष्यते ॥ १५ ॥
 पुन्नगाः सप्तपर्णाश्च चम्पकोद्दालकास्तथा ।
 विशृङ्खमूलाः शतशः शोभयन्ते सुपुष्पिताः ॥ १६ ॥
 सर्वर्तुफुल्लकुसुमैः पादपैर्मधुगन्धिभिः ।
 नानाविरुगसंधुष्टैर्दिव्यं मृगगणायुतं ॥ १७ ॥
 अनेकगन्धप्रवहं पुण्यगन्धिमनोरुहं ।
 शैलेन्द्रमिव गन्धानामाकरं गन्धमादनं ॥ १८ ॥
 तरुणादित्यसंकाशं शोभितं प्रियदर्शनं ।
 कोकिलैर्गृङ्गराजैश्च कृत्तैर्मत्तैश्च सारसैः ॥ १९ ॥

अशोकवनिकायां तु तस्यां वानरपुङ्गवः ।
 सौंध्यप्रयद्विद्वरस्थं प्रासादं चैत्यमुत्तमं ॥ २० ॥
 धृतं स्तम्भसदृशेण रम्यं कैलासपाण्डुरं ।
 प्रबालकृतसोपानं तप्तकाञ्चनवेदिकं ॥ २१ ॥
 मुक्तमिव घनूंषि द्योतयन्मिव श्रिया ।
 विपुलं प्रांशुतायोगादुल्लिखन्मिवाम्बरं ॥ २२ ॥
 स प्रविश्य मरुत्बाहुरशोकवनिकां शुभां ।
 ददर्श विकृतास्तत्र राज्ञसीः कपिकुञ्जरः ॥ २३ ॥
 त्रिकर्णीः शङ्खकर्णश्च लम्बकर्णिरिकर्णिकाः ।
 एकाक्षीश्चैककर्णश्च कर्णप्रावरणास्तथा ॥ २४ ॥
 अतिमात्रोत्तमाङ्गाश्च तनुदीर्घशिरोधराः ।
 सुकेशीश्च तथोक्तीः केशकम्बलधारिणीः ॥ २५ ॥
 पृथुकर्णललाटाश्च लम्बोदरपयोधराः ।
 कराला भगवत्प्राश्च विवृणा विकृताननाः ॥ २६ ॥
 दुर्मुखीः कपिलाः कृष्णाः क्रोधनाः कलकप्रियाः ।
 कालायसमरुभूलकूटमुद्गरधारिणीः ॥ २७ ॥
 वंशकृन्म्रवक्त्राश्च अशिवाः शिवदर्शनाः ।
 क्रुत्वा दीर्घास्तथा कुब्जा विकटा वामनास्तथा ॥ २८ ॥
 गजोद्वह्यरपादीश्च शार्दूलमहिषाननाः ।
 हस्त्यश्च खरनागास्तथा मस्तकोच्छ्रितनासिकाः ॥ २९ ॥

चतुष्पादीर्द्धिपादीश्च पृथुपादोत्तिपादिकाः ।
 अतिमात्रशिरोघीवा अतिमात्रपयोधराः ॥ ३० ॥
 अतिमात्रास्यनेत्राश्च दीर्घजिह्वानखीस्तथा ।
 अजमुखीश्चमुखीर्गोमुखीः शूकरीमुखीः ॥ ३१ ॥
 तरन्मुखरवक्राश्च रत्नसीभिर्मिविक्रमाः ।
 क्रुस्वनासातिनासाश्च निर्यग्नासा अनासिकाः ॥ ३२ ॥
 असिमुद्गरभूलानि दधतीमीसभोजनाः ।
 मांसशोणितदिग्धाङ्गीर्वसादिग्धकराननाः ॥ ३३ ॥
 पिवन्तीः खादमानाश्च नित्यं मांसवसाप्रियाः ।
 अनाशिताः सदा पुष्टाः सर्वभक्षाः समुत्थिताः ॥ ३४ ॥
 ता दृष्ट्वा वानरो कृष्टो लोमकृष्णसमुद्भूतः ।
 स्कन्धवन्तमुपासीनः परिवार्य वनस्पतिं ॥ ३५ ॥
 ताभिः परिवृतां तत्र सग्रहामिव रोकृणी ।
 ददर्श हनुमास्तत्र लतां कुसुमितामिव ॥ ३६ ॥

इत्यार्षे रामायणे सुन्दरकाण्डे रत्नसीदर्शनं
 नाम सप्तदशः सर्गः ॥

मलिनाम्बरसंवीतां राक्षसीभिः सुसंवृतां ।
 उपवासकृशां दीनां निःश्वसन्तीं पुनः पुनः ॥ १ ॥
 ध्यानशोकपरां देवीं भर्तृव्यसनकर्षितां ।
 ददर्श कनुमान् वीरो बह्वां गजवधूमिव ॥ २ ॥
 वृक्षमूले निरानन्दां ददर्श कपिरङ्गमां ।
 सीदन्तीं शुक्लपद्मादौ चन्द्ररेखामित्राविलां ॥ ३ ॥
 मन्दं प्रप्लायमानेन वृषेणाप्रतिमेन तां ।
 पिनद्धां धूमज्जालेन प्रभामिव विभावसोः ॥ ४ ॥
 पतिनैकेन संवीतां कृत्तेनोत्तरवाससा ।
 भुजाभ्यां साधुवृत्ताभ्यां प्रतिच्छन्नकुचोदरीं ॥ ५ ॥
 संपन्नामनलङ्कारां स पद्मामिव पद्मिनीं ।
 व्रीडितां दुःखसंतप्तां परिग्रानां तपस्विनीं ॥ ६ ॥
 ग्रहेण लोहिताङ्गेन रौहिणीमिव पीडितां ।
 तां स्मृतिमिव संदिग्धामृद्धिं निपतितामिव ॥ ७ ॥
 आशामिव व्यपगतामाज्ञां प्रतिरुतामिव ।
 अशुधीतमुखीं दीनां कृशामनशनेन च ॥ ८ ॥
 दुर्बलां दुःखसंतप्तां सुकुमारीं तपस्विनीं ।
 निःश्वासबद्धलां भीतां पद्ममेन्द्रवधूमिव ॥ ९ ॥

शोकजालेन मदता विततेनाभिसंवृता ।
 संहरां धूमजालेन शिखामिव विभावसोः ॥ १० ॥
 नीलनगाभया वेण्या जघनं गतयेकया ।
 भूमौ देवीं तदासीनां नियतां तापसीमिव ॥ ११ ॥
 प्रधानपरमां बालां रुदन्ती कुररीमिव ।
 प्रियं जनमपश्यन्तीं पश्यन्तीं राज्ञसीजनं ॥ १२ ॥
 यूथपेन मृगीं ह्रीनां शार्दूलानुसृतामिव ।
 सोपसर्गा यथा सिद्धिं बुद्धिं प्रतिहतामिव ॥ १३ ॥
 रामापराधव्यथितां रक्तोरुणकर्षितां ।
 चित्रामिव ग्रहयस्तां राज्ञसीगणरक्षितां ॥ १४ ॥
 अबलां मृगशावालीं वीक्षमाणामितस्ततः ।
 शोकवाप्याभिपूर्णेन चारुकृत्ताक्षिपत्क्षणा ॥ १५ ॥
 वदनेनाप्रसन्नेन निश्चसन्तीं मुहुर्मुहुः ।
 मत्तपङ्कधरां दीनां मण्डनार्हाममण्डितां ॥ १६ ॥
 प्रभां मलत्ररात्रस्य कालमेधेरिवावृतां ।
 तस्य संदिदिहे बुद्धिस्तां दृष्ट्वा तद्विनिर्णये ॥ १७ ॥
 अधीतां योगह्रीनस्थ विद्यां प्रतिगतामिव ।
 दुःखेन बुबुधे चैनां कनुमान् मास्तात्मजः ॥ १८ ॥
 संस्कारेण ■■■ ह्रीनां वाधमर्थीक्षरं गतां ।
 तिष्ठसीमनलङ्कारां दीप्यमानां स्वतेजसा ॥ १९ ॥

अथशां दुःखसंतप्तां निरानन्दां तपस्विनीं ।
 अश्रुपूर्णमुखीं आसां कृशामनशनेन च ॥ २० ॥
 एकवेणीधरां दीनां तापसीविशधारिणीं ।
 सुखार्हां दुःखसंतप्तां व्यसनानामकोविदां ॥ २१ ॥
 तां समीक्ष्य विशालाक्षीमधिकं मलिनां कृशां ।
 तर्कयामास सीतिति कारणैरुपपादयन् ॥ २२ ॥
 क्रियमाणा तदा तेन रत्नस्र कामवृषिणा ।
 यथा पुरा वै दृष्टा मे तथान्नपेयमङ्गना ॥ २३ ॥
 पूर्णचन्द्रानना श्यामा चारुवृत्तपयोधरा ।
 कुर्वन्ती प्रभया देवी सर्वा धितिमिरा दिशः ॥ २४ ॥
 तां नीलकेशीं बिम्बीष्ठीं सुमध्यां सुप्रतिष्ठितां ।
 पीनांचितगुरुघोषीं वरोचं संकृतस्तनीं ॥ २५ ॥
 पद्मपत्रविशालाक्षीं मन्मथस्य रतीमिव ।
 दृष्टां सर्वस्य जर्गतः पूर्णचन्द्रनिभामिव ॥ २६ ॥
 तां दृष्ट्वा तप्तह्रमाभां लोककान्तानिव श्रियं ।
 जगाम मनसा रामं मारुतस्यात्मसंभवः ॥ २७ ॥
 अस्या हेतोर्विशालाक्ष्या कृतो बाली महाबलः ।
 रावणप्रतिमो वर्षि कबन्धश्च निपातितः ॥ २८ ॥
 विराधश्च कृतः संख्ये राज्ञसो भीमविक्रमः ।
 तेन विक्रम्य रामेण महेन्द्रेणैव सम्भरः ॥ २९ ॥

सुन्दरकाण्डे

२३३

चतुर्दशसकृन्नाणि रत्नसां श्रीमकर्मणां ।
निकृतानि जनस्थाने शरैर्मिश्रिण्योपमेः ॥ ३० ॥
खरश्च निकृतः संख्ये दूषणश्च मरुाबलः ।
त्रिशिरश्च मरुतेजा रमेण विदितात्मना ॥ ३१ ॥
घोरा प्रूर्पणाखा चैव कृसकणीयनासिका ।
ऐश्वर्यं वान्मराणां च दुर्लभं बालिपालितं ॥ ३२ ॥
तारां रुमां च मालां च कपिराज्यं च शाम्भवं ।
अस्या निमित्ते सुग्रीवः प्राप्तवाँल्लोकसत्कृतं ॥ ३३ ॥
सागरश्च मया ॥ श्रीमान् नदनदीपतिः ।
अस्या हेतोर्विशालाक्ष्याः पुरी चैयं निरीक्षिता ॥ ३४ ॥
यदि रामः समुद्रात्सां मेदिनीं परिवर्तयेत् ।
अस्याः कृते जगत् सर्वमनुमन्येत केवलं ॥ ३५ ॥
राज्यं वा त्रिषु लोकेषु सीतां वा जनकात्मजां ।
मन्ये लोकास्त्रयोऽप्येते नार्हन्ति जनकात्मजां ॥ ३६ ॥
दुष्करं कुरुते रामो यदिमां मत्तकाशिनीं ।
विना सीतां मरुाभागां मुद्गुर्त्तमपि जीवति ॥ ३७ ॥
एवं दृष्ट्वा तदा सीतां रुनुमान् मारुतात्मजः ।
॥ मनसा रामं सीतां च प्रशशंस ह ॥ ३८ ॥
इत्यार्षे रामायणे सुन्दरकाण्डे सीतादर्शनं ॥
अष्टादशः सर्गः ॥

XIX.

प्रशस्य तु प्रशंस्तव्यां सीतां स हरिपुङ्गवः ।
 गुणाभिरामं रामं च पुनश्चिन्तापरोऽभवत् ॥ १ ॥
 स मुहूर्त्तमिव ध्यात्वा वाष्पपर्याकुलेक्षणाः ।
 सीतामाश्रित्य तेजस्वी विलत्ताप सुदुःखितः ॥ २ ॥
 इयं सा धर्मशीलस्य मेथिलस्य मरुतात्मनः ।
 सुता तनकराजस्य सीता भर्तृदृढव्रता ॥ ३ ॥
 उत्थिता धरणी भिन्ना जेत्रादलमुखक्षतात् ।
 पद्मरेणुनिभिः सृष्टा गौरैः केदारपांशुभिः ॥ ४ ॥
 विक्रान्तस्थार्यशीलस्य संयुगेधनिवर्तिनः ।
 स्नुषा दशरथस्यैषा चारित्राढ्या यशस्विनी ॥ ५ ॥
 धर्मज्ञस्य कृतज्ञस्य रामस्य विदितात्मनः ।
 इयं सा दयिता भार्या राज्ञसीवशमागता ॥ ६ ॥
 सुखं सर्वं पश्चिज्य भर्तृस्नेहबलाद्भुता ।
 अचिन्तयित्वा दुःखानि प्रविष्टा निर्जनं वनं ॥ ७ ॥
 संतुष्टा फलमूलेन भर्तृशुश्रूषणे रता ।
 यां गृहे भजते प्रीतिं वनेऽपि भजते तथा ॥ ८ ॥
 सेयं कनकवर्णाभा नित्यं सस्मितभाषिणी ।
 सकृते यातनां घोराम्बनाथा मन्दभागिनी ॥ ९ ॥

पीतं कनकवर्णीभ्रमस्यास्तद्वसनोत्तमं ।
 उत्तरोयं नमे त्यक्तं दृष्टं मे खानरेः सह ॥ १० ॥
 भूषणानि च मुष्णानि दृष्टानि धरणीतले ।
 घनयैवापविद्धानि स्वनवन्ति महानि ॥ ११ ॥
 सुकृतौ कर्णविष्टौ च कुण्डले च सुसंस्कृते ।
 मणिविदुमधुक्तानि रुस्तयोर्भूषणानि ॥ १२ ॥
 यानि चैव विमुक्तानि ॥ संस्थानवन्ति च ।
 तान्यस्या एव मन्येऽहं यानि रामोऽन्वकीर्तयन् ॥ १३ ॥
 अनया तु विहीनानि तान्येतानि न संशयः ।
 इमां तु शीतसंपन्नां प्रष्टुमिच्छामि मेधिलीं ॥ १४ ॥
 रावणेन प्रमथितां प्रयामिव पिपासुना ।
 इत्त्वाकुसरसस्तस्माद्रावणेनोद्धृता बलात् ॥ १५ ॥
 मृणाली पङ्कजमेव न विभाति तपस्विनी ।
 इयं ॥ यत्कृते रामश्चतुर्भिः परितप्यते ॥ १६ ॥
 कार्पण्येनानृणस्येन शोकेन मदनेन च ।
 स्त्री प्रनष्टेति कार्पण्यमाश्रितेत्यनृणंसता ॥ १७ ॥
 पतिव्रतेति शोकेन प्रियेति मदनेन ॥ ।
 अस्या देव्या मनस्तस्मिंस्तस्य चास्यां प्रतिष्ठितं ॥ १८ ॥
 तेभ्यं च च धर्मात्मा ज्ञात्वा कृच्छ्रेण जीवतः ।
 इयमिन्दीवरश्यामा रामस्य महिषी प्रिया ॥ १९ ॥

धिरप्रनष्टापि सती हृदयान्न प्रणश्यति ।
 प्रतिशोकेन चाविष्टा तपसा च कृशा भृशं ॥ २० ॥
 प्रतिपच्चन्द्रलेखेव दृश्यते स्योतते न च ।
 इयं प्रकृत्या तन्वद्गी तद्विद्योगाच्च कर्षिता ॥ २१ ॥
 अन्नभ्यसनशीलस्य विद्येव तनुतां गता ।
 नूनमस्याः पुनर्लाभाद्राप्यवः प्रीतिमेष्यति ॥ २२ ॥
 राज्ञा राज्यपरिभ्रष्टः पुनर्लब्धेव मेदिनी ।
 कामभोगविहीनेयं ह्रीना बन्धुजनेन च ॥ २३ ॥
 धारयत्यात्मनो देहं तत्समागमकाङ्क्षया ।
 राज्ञसीर्वीक्षिते नैषा नेमान् पुण्यधरान् दुमान् ॥ २४ ॥
 एकस्थं हृदयं क्वास्या राममेवानुपश्यति ।
 भर्ता नाम परं नार्या भूषणं भूषणैर्विना ॥ २५ ॥
 एषा तस्यानुरागेण शोभतेऽप्यनलंकृता ।
 दुष्करं कुरुते रामो ह्रीनो यदनया विभुः ॥ २६ ॥
 धारयत्यात्मनो देहं न शोकेनावसीदति ।
 इमामसितकेशाक्षां शतपत्रनिभाननां ॥ २७ ॥
 सुखार्हा दुःखिता दृष्ट्वा ममापि व्यथितं मनः ।
 कदा तु खलु दुःखस्य पारं पास्यति मैथिली ॥ २८ ॥
 राघवस्याग्रमेकस्य लक्ष्मणस्य ॥ जीवतः ।
 यदि सीतापि दुःखार्ता कालः ॥ इति क्रमः ॥ २९ ॥

सुन्दरकाण्ड

२३७

रामस्य व्यवसायज्ञा लक्ष्मणस्य ।

नात्यर्थं क्षुभ्यते बाला गङ्गेष जलदागमे ॥ ३० ॥

अस्या देव्या युक्तमङ्गप्रत्यङ्गसौष्ठवं ।

रामस्य हि तथा युक्ता पत्नीयमसितेक्षणा ॥ ३१ ॥

तुल्यरूपवयोर्युक्तां तुल्याभिजनलक्षणां ।

राघवोऽर्हति विदेही तं चैयमसितेक्षणा ॥ ३२ ॥

इयं पुरा प्रदूतसंनिभाक्षी या रक्षिता राघवलक्ष्मणाभ्यां ।

सा राजसीभिर्विकृताननाभिः संरक्ष्यते संप्रति वृक्षमूले ॥ ३३ ॥

एवं स तां हेतुभिरनुवीक्ष्य सीतियमित्येव निविष्टबुद्धिः ।

संलीय तस्मिन् निषसाद वृक्षे बली कुरीणामृषभस्तरस्वी ॥ ३४ ॥

इमे च पुण्यावनताः सुशाखाः शोकं भृशं मे जनयन्त्यशोकाः ।

क्षयाव्यपाये बध्म मन्दरशिरभ्युत्थितो दृष्टिकृतः शशाङ्कः ॥ ३५ ॥

इत्यार्षे रामायणे सुन्दरकाण्डे कन्धूमद्विलापो

नाम नवदशः सर्गः ॥

साचिश्चमिव कुर्वाणः प्रभया निर्मलप्रभः ।
 चन्द्रमा रश्मिभिः शतैः सिषिचे मारुतात्मजं ॥ १ ॥
 स ददर्श नतः सीतां पूर्णचन्द्रनिभाननां ।
 शोकभारसमाक्रान्तां भारेर्नाविमिवाम्भसि ॥ २ ॥
 राज्ञसीनां स तां मध्ये ददर्श कपिरङ्गनां ।
 उदितं शुक्लयज्ञादौ चन्द्ररेखामिवामलां ॥ ३ ॥
 ■ मङ्गलवादित्रयोषः श्रोत्रमनोहरः ।
 लोध्यमाने दशग्रीवे मरुतासीत् तदाहुतः ॥ ४ ॥
 स विबुध्य यथाकालं राज्ञसेन्द्रो मरुतावलः ।
 मस्तमात्याम्बरः क्षीवो विदेहीमन्वचितयत् ॥ ५ ॥
 भृशं नियुक्तस्तस्यां हि मदनेन मदोत्कटः ।
 न शशाकात्मनः काममागतं विनिगूहितुं ॥ ६ ॥
 मैथिलीं द्रष्टुकामोऽथ निर्जगाम ततो गृहात् ।
 स सर्वभरणोपेतो बिभ्रन् श्रियमनुत्तमां ॥ ७ ॥
 अशोकवनिकानेव प्राविशन् संततद्रुमां ।
 तां नगेर्विविधैर्जुष्टां दिव्यपुष्पफलोप्रगैः ॥ ८ ॥
 वृतां पुष्करिणीभिश्च चित्रैश्च बहुभिर्गृहीः ।
 सदाभतेश्च विहगेर्विचित्रैर्मधुरस्वनेः ॥ ९ ॥

सुन्दरकाण्डं

२३६

समभूमितलां रम्यां दिव्यां चित्रपथदुर्गां ।
 वीथीं सप्रक्षमाणश्च मणिकाञ्चनतोरणां ॥ १० ॥
 नानामृगगणैः कीर्णं विकृगैश्च सक्षमदेः ।
 चित्रमृगैश्च विविधैर्वृतां दृष्टिमनोरुरैः ॥ ११ ॥
 क्रीडामृगैश्च विविधैरावृतां सर्वतो दिशं ।
 जगाम मदनोन्मत्तो दशग्रीवो महाबलः ॥ १२ ॥
 अङ्गनाशतमात्रं तु तं व्रजन्तमुपाव्रजन् ।
 कुवेरमिव पौलस्त्यं देवगन्धर्वयोषितः ॥ १३ ॥
 काञ्चनोर्दीपिकाश्चित्रा जगृहुस्तत्र योषितः ।
 बालव्यजनमन्यास्तु तालवृत्तानि चापराः ॥ १४ ॥
 काञ्चिद्ब्रह्मयीः यात्रीः पूर्णाः पानस्य योषितः ।
 दक्षिणा दक्षिणैर्दुस्तीरादाय जग्मुरङ्गनाः ॥ १५ ॥
 ततः काञ्चीनिनादं च नूपुराणां च निः स्वनं ।
 शुश्राव परमस्त्रीणां स तदा मारुतात्मजः ॥ १६ ॥
 तमप्रतिमकर्माणमचिन्त्यबलपौरुषं ।
 दारदेशमनुप्राप्तं हृद्दर्श पवनात्मजः ॥ १७ ॥
 दीपिकाभिरनेकाभिः समस्तादवभासितं ।
 गन्धतैलावसिक्ताभिर्धियमाणाभिर्यतः ॥ १८ ॥
 कामदर्पमदैर्युक्तं जिह्मताभायतेक्षणं ।
 सामर्षमिव कन्दर्पमपविद्धशरासनं ॥ १९ ॥

मथितामृतफेनाभमर्जोऽम्बरमुत्तमं ।
 सपुष्पमिव कर्षत्तं विसृष्टं सस्तमग्रतः ॥ २० ॥
 स वृक्षविटपे लम्बिनः पुष्पपत्रलतावृतः ।
 हनुमानभिगच्छन्तं तमवेक्षत वानरः ॥ २१ ॥
 श्रवेक्षमाणश्च ततो ददर्श कपिरङ्गनाः ।
 वृषयीवनसंपन्ना भूषस्रोत्तमभूषिताः ॥ २२ ॥
 ताभिः परिवृतो राज्ञा युवतीभिर्महायशाः ।
 तन्मृगद्विजसंघुष्टं प्रविष्टः प्रमदावनं ॥ २३ ॥
 जीवो विचित्राभरणाः शङ्खकर्णो महाबलः ।
 श्मशानचैत्यदुमवदूषितोऽपि भयंकरः ॥ २४ ॥
 तेन विश्रवसः पुत्रः स दृष्टो राजसेश्वरः ।
 वृतः परमनारीभिस्ताराभिरिव चन्द्रमाः ॥ २५ ॥
 तं दृष्ट्वा च महातेजास्तेजोऽनसकरं कपिः ।
 राजार्थं स महाबाहु रिति संचिन्त्य वीर्यवान् ॥ २६ ॥
 श्रवणमुप्य महाबुद्धिर्दिदक्षुस्तस्य चेष्टितं ।
 पर्णगुल्मवृतामन्यां शाखां गत्वा स्थितोऽभवत् ॥ २७ ॥

इत्यार्षे रामायणे सुन्दरकाण्डे रावणादर्शनं
 नाम विंशतितमः सर्गः ॥

XXI.

ततो दृष्ट्वैव वैदेही रावणं राजसाधियं ।
 प्राविपत मरुतामगा कदलीवानित्लाकृता ॥ १ ॥
 प्रच्छाद्योदरमूर्ध्नां बाहुभ्यां च पयोधरी ।
 उपविष्टा वरारोहा रुदती अरवर्णिनी ॥ २ ॥
 दशग्रीवस्तु वैदेही रक्षितां रक्षसगणैः ।
 ददर्श दीनां दुःखाक्षी मग्नां नावमिवाण्वि ॥ ३ ॥
 अशंस्यतामसीनां धरण्यां सुदृढव्रतां ।
 ह्निनां निपतितां भूमौ लतामिव वनस्पतेः ॥ ४ ॥
 मृजाविहीनां दीप्ताङ्गो मण्डनार्काममण्डितां ।
 सुविश्रुतां रजोधस्तां काञ्चनीं प्रतिमामिव ॥ ५ ॥
 समीपं राजसिंहस्य रामस्य विदितात्मनः ।
 संकल्पक्षयसंपुत्तोर्यक्षीमिव मनोरथैः ॥ ६ ॥
 स्मरन्तीं दयितं चेकं शोकेनोपकृतां भृशं ।
 दुःखस्यान्तमपश्यन्तीं रामां राममनुव्रतां ॥ ७ ॥
 दिव्येनैवाङ्गरगेण द्योतमानामनिन्दितां ।
 विचेष्टमानामाविष्टां यज्ञगेन्द्रवधूमिव ॥ ८ ॥
 धूम्यमानां ग्रहेणेव शेरिणीं धूमकेतुना ।
 मृतामिव कुले ज्ञातामाचारवति धार्मिके ॥ ९ ॥

पुनः संस्कारमायत्रां ज्ञातामिव सुदुष्कुले ।
 प्रमादितां कीर्त्तिमिव श्रद्धामिव विमानितां ॥ १० ॥
 प्रज्ञामिव परिक्षीणामाशां प्रतिरुतामिव ॥
 देवतामिव विस्मस्तामाशां विनिरुतामिव ॥ ११ ॥
 पद्मिनीमिव विधस्तां कृतशूरां चमूमिव ।
 प्रमदामिव तमोद्यस्तां परिक्षीणामिवायगां ॥ १२ ॥
 वेदीमिव परामृष्टां शान्तमग्निशिखामिव ।
 निष्प्रभां पतितां भूमौ चन्द्रेखामिवाम्बरात् ॥ १३ ॥
 पौर्णमासीमिव निशां राहुयस्तनिशाकरां ।
 विधस्तपत्रकमलां वित्रासितविरुद्धमां ॥ १४ ॥
 कृत्तिरुस्तपरिल्लिष्टामाकुलां पद्मिनीमिव ।
 पतिशोकानुरां दीनां श्रुष्कथ्रोतो नदीमिव ॥ १५ ॥
 पर्या प्रभया ह्रीनां कृत्तपत्ते निशामिव ।
 सुकुम्भपुरीं सुजाताङ्गीं रत्नगर्भगृहोचितां ॥ १६ ॥
 तपस्व्यामिवोक्तेन मृणालोमचिरोद्धतां ।
 गृह्णीत्वा पालितां स्तम्भे वृथयेन विनाकृतां ॥ १७ ॥
 निःश्वसतीं सुदुःखातीं गजराजवधूमिव ।
 वित्रस्तां हृदयन्तीं च गात्रिर्गात्राणि सर्वशः ॥ १८ ॥
 नाभिमण्डलगामिन्या प्रसन्नायतनीत्तया ।
 भूषयन्तीं स्वकीं पीनौ रोमराज्या पयोधरी ॥ १९ ॥